

Robin Blackburn: Marxismen, en teori om den proletära revolutionen

[Ur *New Left Review*, nr 97, 1976. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Den verkliga inriktningen på Marx' och Engels' arbete var politisk, inte ekonomisk eller filosofisk. De var de första som kom underfund med de historiska möjligheter som fanns hos den nya klass som kapitalismen hade skapat – det moderna proletariatet, en klass som kunde genomföra en all-omfattande frigörelse från alla rådande former av förtryck och utsugning. Den moderna arbetarrörelsen kunde befria sig själv och var förmögen till självbestämmande, den kunde utnyttja det bästa i den borgerliga kulturen och vetenskapen, och hade inget behov av utopier eller religiösa drömmar. Rötterna till proletariatets politiska förmåga var dess objektiva ställning i det borgerliga samhället. Således var Marx' och Engels' analys av kapitalismen och dess historiska föregångare och följder nödvändiga för att underbygga deras politiska teori – även om de första formuleringarna med nödvändighet blev ofullständiga. Men det avgörande bidrag som den historiska materialismens grundare har givit är teorin om den proletära revolutionen. Det har funnits en alltmer uttalad tendens hos 1900-talets marxism att anse att Marx och Engels viktigaste bidrag är deras filosofiska metod eller kunskapsteori, och framställa dessa som den marxistiska ortodoxins prövosten. På olika sätt görs detta av Lukács i hans **Historia och klassmedvetande**, av företrädarna för den sovjetiska Diamat-skolan* och av Louis Althusser och hans medarbetare i **Att läsa kapitalet**. Det sägs inte lika bestämt att Marx' och Engels' politiska begrepp är nyskapande. I själva verket försöker man ofta framställa deras politiska tankar som i allt väsentligt en fortsättning eller utveckling av Machiavellis eller Montesquieus eller Rousseaus politiska teorier. Detta är särskilt egendomligt eftersom marxismen har varit mer nyskapande på den politiska teorins område än på något annat område. Den historiska materialismen antingen upptäckte eller omarbetade varje viktigt politiskt begrepp: klass, parti, stat, nation, revolution, byråkrati, program, och så vidare. Dessa begrepp har utvecklats i anslutning till marxismens politiska praktik och under loppet av energiska politiska diskussioner. Dessutom är det uppenbart att alla större splittringar av marxismen har uppstått kring direkt politiska frågor, som därmed har givit den marxistiska "ortodoxin" sina avgörande utgångspunkter. Det innebär inte att filosofiska eller kunskapsteoretiska debatter inte är betydelselösa för marxismen. Men det betyder att de är sekundära biprodukter till diskussioner om verkligt politiska frågor. Eftersom marxismen omfattar en fullständigt konsekvent och absolut materialism så är detta inte någon överraskning. Ingen filosofisk ståndpunkt kan skapa en proletärt revolutionär politik – men i det långa loppet är bara materialismen förenlig med en sådan politik.¹

Den teori om den proletära revolutionen som Marx och Engels utvecklade skiljer dem definitivt från de som påstås vara deras föregångare på den politiska vetenskapens område. Det faktum att deras politiska teori hade en fast grundval i en analys av samhälleliga och ekonomiska krafter står i skarp kontrast till Machiavellis godtyckliga och självtillräckliga syn på politiken. Deras fasthållande vid att arbetarklassen kunde befria sig själv och andra förtryckta grupper står i klar motsättning till Machiavellis uppfattning om staten som enbart ett verktyg för furstlig manipulering, och dess själv-säkra grundsats att, som Machiavelli skriver i **Discourses** [Avhandlingar], "i alla stater är, oavsett typ av regering, de verkliga härskarna aldrig mer än 40 eller 50 medborgare." Hos Machiavellis furste finns det ingen motsvarighet till marxismens uppfattning om den proletära revolutionens parti. Rousseaus politiska uppfattningar grundades i en djupgående kritik av sociala orättvisor, och de skiljer sig från marxismen på ett helt annat sätt. Hos Rousseau är kritiken av alla politiska institutioner så genomgripande och svepande att han förnekar själva tanken på politisk representation

* **Diamat** = den dialektiska materialismen. Den stalinistiska byråkratin utarbetade en version av denna marxistiska metod, anpassad till det byråkratiska styret – öa.

1 Se till exempel Sebastian Timpanaro, **On Materialism**, London 1975.

eller delegering. Således kan folkets överhöghet bara bli möjligt om det inte existerar några partier eller grupper inom staten och inga förbindelser mellan dess medborgare. I sin **Social Contract** [Samhällskontrakt] säger Rousseau: ”Om den allmänna vilja ska kunna uttryckas är det därför oundgängligt att det inte ska finnas någon partisk sammanslutning inom staten, och att varje medborgare bara ska tänka sina egna tankar.” Som vi ska se finns det inte heller någon giltig parallell mellan Rousseaus vision om en Allmän vilja som införs av den Vise lagstiftaren och den proletära demokrati som smids fram under klasskampen.²

Den marxistiska politiken kunde inte bara plötsligt dyka upp fullfjädrad ur Marx’ och Engels’ huvuden. Det krävdes att de deltog i arbetarrörelsen under årtionden. Kapitalismens och klasskampens utveckling ställde dem ständigt inför nya problem och nya lösningar. I de texter som Marx och Engels skrev för att ingripa i arbetarrörelsen kan man spåra deras allt större medvetenhet om den mångfald av taktiker och kampinstrument som arbetarklassen behövde för att kunna genomföra en framgångsrik socialistisk revolution mot en så mäktig motståndare som det världsomspännande kapitalistiska systemet. I dessa verk av Marx och Engels finns inte de briljanta paradoxer som finns i deras filosofi, den litterära förfining som finns i deras journalistiska arbeten eller de invecklade abstraktioner som finns i deras ekonomiska verk, men de är oöverträffade i klarhet och vitalitet: de har visat sig vara den revolutionära socialismens reservproviant. Även om denna redogörelse för den marxistiska politikens ursprung oundvikligen är ytlig och selektiv vad gäller de hänvisningar som görs till de historiska omständigheter under vilka Marx och Engels skrev sina verk, så hoppas vi ändå att den kommer att betona deras avgörande betydelse inom den samlade marxistiska produktionen.

Upptäckten av den proletära revolutionen

Om marxismens avgörande grundsats är den proletära revolutionen, då går det att exakt datera när Marx för första gången tillkännagav att han hade blivit marxist. I början av 1844 gav Marx ut sin sista text som kritisk filosof och radikal nationalist: ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning”. I denna förklarade han krig mot de kvävande förhållanden som rådde i Tyskland i namn av filosofin och proletariatet. Den materiella grundvalen, det ”passiva elementet”, för denna revolution skulle tillhandahållas av proletariatet, den mest förtryckta klassen, medan filosofin skulle avgöra revolutionens mål: ”Liksom filosofin i proletariatet finner sitt *materiella* vapen, så finner proletariatet i filosofin sitt *andliga* vapen... *Tyskens emancipation är människans emancipation. Filosofin är hjärnan hos denna emancipation, dess hjärta är proletariatet.*”³

Marx tillbringade den första delen av 1844 med att studera politisk ekonomi och fylla sina anteck-

2 Lucio Colletti har hävdad: ”Kritiken av parlamentarismen, teorin om folkets ombud, och till och med idén om statens försvinnande kan alla ledas tillbaka till just Rousseau. Detta innebär i sin tur att marxismens verkliga *originalitet* hellre ska sökas i den sociala och ekonomiska analysen än i den politiska teorin.” (Ur Collettis inledning till **Karl Marx: Early Writings**. På svenska i Colletti, **Marxism och dialektik**, Lund: Zenit, 1979, s 125.) Speciellt Antonio Gramsci har påstått att Machiavelli är den marxistiska politikens främste föregångare, och han hänvisar då snarare till **Fursten** än till **Discourses** (se ”The Modern Prince” i Gramscis **Selections from the Prison Notebooks**, London 1971, s 123-205.) I denna identifiering finns det ofta en benägenhet att inskränka den marxistiska politiken till jakobinism. Den antimarxistiska historikern J L Talmon som har kokat ihop uppfattningen om en ”totalitär demokrati”, insisterar å andra sidan på en likhet mellan Rousseau och Marx, och gör därmed båda tänkarna en stor orättvisa: J L Talmon, **The Origins of Totalitarian Democracy**, Harmondsworth: Penguin books, 1986, och **Political Messianism : The romantic phase**, New York 1960.

3 Karl Marx, ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning”, i **Filosofiska skrifter**, Lund : Cavefors. 1978, s 144. Ibland hänvisas till denna text för att definiera proletariatets roll under revolutionen (se till exempel Alvin Gouldners anmärkningar i ”The Metaphoricality of Marxism”, Amsterdam 1974, ett kapitel i Gouldners kommande studie **On Marxism**). Detta är ytterst missvisande och förbiser praktiskt taget allt som Marx och Engels skrev senare om arbetarklassen. Vid denna tidpunkt hade inte Marx stött på arbetarrörelsen eller antagit en ståndpunkt som var för den socialistiska revolutionen, och därav följer den till stora delar passiva och underordnade roll som han tillskriver proletariatet i revolutionen.

ningsböcker med de ”Ekonomiska och filosofiska manuskripten”. I juni 1844 ägde det rum en väpnad revolt bland vävarna i Schlesien. Marx’ närmaste medarbetare, Arnold Ruge, som under namnet ”En preussare” skrev i exiltidningen *Vorwärts* i Paris, viftade undan denna revolt som en händelse av föga intresse. Marx sporrades att skriva ett omedelbart svar: ”Vår så kallade preussare förnekar att kungen drabbades av ’panik’ av flera orsaker, bland dem det faktum att ett fåtal trupper behövdes för att ta itu med de svaga vävarna... [K]an det i ett land där banketter med liberala skålar och liberalt champagnefrosseri provocerar fram Kungliga kabinetsordrar..., där hela den liberala bourgeoisins brinnande längtan efter pressfrihet och en konstitution kan överträffas utan hjälp av *en enda soldat*, i ett land där passiv olydnad är modet för dagen, vara något annat än en *tilldragelse* och sannerligen en *förskräcklig* tilldragelse då väpnade trupper måste kallas in mot svaga vävare? Och i första omgången utgick de svaga vävarna dessutom med vinsten. De krossades först när talet om förstärkning fördes fram. Är en arbetarmassas uppror mindre farligt på grund av att det kan besegras utan hjälp av hela armén? Vår kloke preussare skulle jämföra de schlesiska vävarnas revolt med de engelska arbetarnas uppror. Schlesierna kommer att framstå som starka vävare.” En stor del av artikeln är fortfarande skriven med den gamla filosofiska jargongen, och innehåller en diskussion om den tyska revolutionens karaktär. Men utifrån vävarnas revolt drar Marx slutsatsen att proletariet är revolutionens ”aktiva agent”, och det politiska medvetande som de uppvisade är vida överlägset den tyska borgerliga politiska litteraturens ”tråkighet och fogliga medelmåttighet” även ”med alla sina filosofer och skriftlärda inräknade”. Marx påpekar att ”en industriell revolt, hur begränsad den än är, i sig [innehåller] en *universell själ*”. Ruge hade hävdade att Tyskland behövde ”en social revolution med en politisk själ”. Som avslutning svarar Marx: ”oavsett om idén om en *social revolution* med en *politisk själ* är parafras eller struntprat så råder ingen tvekan om rationaliteten i en *politisk revolution* med en *social själ*. *Revolutionen* överhuvud - *störtandet* av den existerande härskande makten och *upplösningen* av den gamla ordningen - är en *politisk handling*. Men *socialismen* är inte möjlig utan revolution.”⁴

Marx’ svar på artikeln av ”en preussare” är daterad Paris, 31 juli 1844. Givetvis innebar det slutet på Marx’ samarbete med Ruge och de andra kritiska filosoferna. Några dagar efter publiceringen av artikeln, den 26 augusti 1844, mötte Marx Engels i Paris och samtalande för första gången med honom under en längre tid. De upptäckte att de hade en djupgående intressegemenskap och gemensamma åsikter. Engels, som hade bott i Manchester, var djupt imponerad av chartiströrelsen och den arbetarpolitik som den representerade. Båda förkastade de kritiska filosofernas vacklan och skrytsamhet, och de betraktade arbetarklassen som en mäktig revolutionär kraft. Den fullt utvecklade tanken på en proletär revolution skulle sedermera utvecklas under loppet av omfattande praktiska erfarenheter inom arbetarrörelsen i Bryssel, Paris, London och Manchester.

Även om mötet med arbetarrörelsen skulle bli avgörande för Marx och Engels, så lade de sig inte bara till med dess politik. Vid denna tid ansåg man inom arbetarrörelsen att de arbetande klassernas frigörelse i allt väsentligt skulle genomföras med hjälp av utomståendes försorg. För Proudhons eller Robert Owens lärjungar skulle kooperativ ledda av upplysta reformatörer vara arbetarnas räddning: det var lösningen på den ”sociala” frågan. För Blanquis eller Weitlings anhängare var det den revolutionära sammansvärjningen som skulle befria de proletära massorna från deras slaveri: det var den ”politiska” revolutionens väg. Ingen av dessa tänkare förde fram tanken på arbetarklassen som en medveten, ledande kraft i en revolution som skulle förena det ”sociala” och det ”politiska”. De saknade i själva verket en exakt förståelse av proletariet som klass: för Blanqui täckte denna term alla som arbetade, inbegripet bondemassorna, medan Weitling ansåg att den mest revolutionära samhällsgruppen var trasproletariatet eller ”de farliga klasserna”. För Marx och Engels öppnade framväxten av den egendomslösa industriarbetarklassen möjligheter till en ny sorts politik som inte längre var underordnad konspirationer eller utopier. Kapitalismen själv organiserade arbetarna i gigantiska industriarméer av. De var en del av ett globalt produktions- och utbytes-

4 Karl Marx, *Kritiska randanmärkingar till artikeln "Kungen av Preussen och socialreformen"*, på marxists.org.

system. Denna klass' medvetna rörelse var den enda som kunde krossa kapitalismen och upprätta ett nytt samhälle, fritt från utsugning och förtryck, eftersom det grundade sig på kunskaper om de nya samhälleliga produktivkrafterna. Den första gång som Marx och Engels lade fram en fullständig redogörelse för dessa tankar var i **Kommunistiska Manifestet**.

Kommunistiska Manifestet skrevs och omarbetades av Marx och Engels under loppet av nästan ett års föreläsningar och diskussioner med medlemmarna i Tyska Arbetarnas Bildningsförbund. Dessa tyska immigrantarbetare – 1800-talets *Gastarbeiter* – var till största delen utbildade egenomslösa hantverkare som hade lockats av den snabba ekonomiska utveckling som ägde rum i England och Belgien. Ursprungligen hade de organiserat sig som en klassisk revolutionär sammansvärjning – Rättsförbundet – efter modell från de franska hemliga revolutionära sammanslutningarna. Men från de engelska chartisterna lärde de sig fördelarna med öppna massorganisationer och öppen massagitation. I detta syfte upprättades bildningsförbunden efter ett beslut i Rättsförbundet. Men Marx och Engels gick emot den hemliga sammanslutningens auktoritära struktur och det ränksmideri – med koder, lösenord och hierarkier – som fortfarande styrde Rättsförbundets aktioner. Marx' och Engels' anhängare lyckades genomdriva en ny organisering, som skulle heta Kommunistiska förbundet, med ett nytt program som skulle vara **Manifestet**. Det nya förbundet skulle ha en demokratisk uppbyggnad med valda ämbetsmän och årliga kongresser. Av säkerhetsskäl skulle förbundet förbli hemligt, men det skulle till fullo utnyttja alla tillgängliga medel för offentlig propaganda och organisering.

”Kommunistiska Manifestets” politik

Manifestets första del är en uttrycksfull hyllning till kapitalismens och borgarklassens historiska bedrifter. På det ekonomiska området hävdade Marx och Engels bestämt att kapitalismen ”har utfört helt andra underverk än egyptiska pyramider, romerska vattenledningar och gotiska katedraler”. De sammanfattar dessa underverk så här: ”Bourgeoisin har under sitt knappt hundraåriga klassherravälde skapat mera jättelika och kolossala produktivkrafter än alla de föregående generationerna tillsammans. Naturkrafternas underkuvande, maskinerna, kemins användning i industri och åkerbruk, ångbåtstrafiken, järnvägarna, den elektriska telegrafan, uppodlingen av hela världsdelar, upprensning av floderna för trafik, ur marken framstampade hela befolkningar – vilket tidigare århundrade anade, att sådana produktionskrafter slumrade i det samhälleliga arbetets sköte?” Med syfte på de mest utvecklade kapitalistiska länderna förkunnar Marx och Engels att dessa prestationer kröns av en för den borgerliga revolutionen ändamålsenlig politisk struktur: den moderna representativa nationalstaten. ”Oberoende, blott löst förbundna provinser med olika intressen, lagar, regeringar och tullar sammanfördes till *en* nation, *en* regering, *en* lag, *ett* nationellt klassintresse, *en* tullgrän.” Den nya nationalstaten är alltmer lyhörd för borgarklassen, som ”slutligen efter storindustrins uppkomst [tillkämpade sig] det politiska ensamherraväldet i den moderna representativstaten.”⁵

Undanröjandet av den feodala uppdelningen och splittringen innebär en förenkling av samhällsstrukturen: ”samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger, i två stora, varandra direkt motsatta klasser, bourgeoisin och proletariatet.” I och med de moderna produktivkrafternas utveckling ”trängs [proletariatet] också samman i större massor, dess kraft växer, och det känner den mera.”⁶ Arbetarna upptäcker att deras livsvillkor ständigt hotas av den kapitalistiska ekonomins anarkistiska svängningar. Det *privata* ägandet av produktionsmedlen läggs på alltmer *samhälleliga* produktivkrafter, och skapar svår ojämlikhet och upprepade kriser.

Till att börja med agerar inte arbetarklassen för sig själv, utan mobiliseras av borgarklassen. ”... för att uppnå sina egna politiska mål måste [bourgeoisin] sätta hela proletariatet i rörelse och tills-

5 Karl Marx/Friedrich Engels, **Kommunistiska Manifestet**, Stockholm : Arbetarkultur, 1968, s 28, 30-31, 27. [Finns även på www.marxistarkiv.se – öa.]

6 *Ibid*, s 24, 36.

vidare... kan [den också] göra detta.” Vid denna tidpunkt är ”[h]ela den historiska utvecklingen... på detta sätt koncentrerad i bourgeoisins händer: varje seger, som vinnns under dessa förhållanden, är en seger för bourgeoisin.” Men i och med den kapitalistiska industrins utveckling och de därav följande ekonomiska svängningarna ”börjar [arbetarna] nu sammansluta sig mot bourgeoisin. De förenar sig för att hålla sin lön uppe. De bildar själva varaktiga sammanslutningar för att kunna proviantera för eventuella resningar... Stundom segrar arbetarna, men blott tillfälligt. Det egentliga resultatet av deras strider är icke den omedelbara framgången, utan den allt vidare omkring sig gripande föreningen av arbetare. Denna underlättas av de växande kommunikationsmedlen, som skapas av storindustrin och som sätter arbetarna på de olika orterna i förbindelse med varandra. Men det behövs blott denna förbindelse för att centralisera de många lönestrider, som överallt har samma karaktär, till en hela landet omfattande klasskamp. Varje klasskamp är emellertid en politisk kamp... Denna proletariats organisering till klass och därmed till politiskt parti sprängs åter varje ögonblick genom konkurrensen bland arbetarna själva. Men den lever oupphörligt upp igen, starkare, fastare, mäktigare. Den framtvingar, genom att begagna sig av splittringar inom bourgeoisin, erkännande i lagform av vissa arbetarintressen.”⁷

Klasskampen kunde bara lösas genom en seger för arbetarklassen och ett undertryckande av kapitalismen. Bara arbetarklassen hade den kollektiva, samarbetande karaktär som krävdes för att kunna behärska de nya produktivkrafterna och säkerställa att de inte härskade över sina skapare. I och med den borgerliga samhällsordningens alltmer uttalade kris skulle ”en del av bourgeoisins ideologer, vilka arbetat sig fram till en teoretisk förståelse av hela den historiska rörelsen” ansluta sig till arbetarna som klass. Arbetarklassen skulle bli grunden till en ny sorts politisk rörelse. ”Alla hittillsvarande rörelser har varit rörelser av minoriteter eller i minoriteters intressen. Den proletära rörelsen är den självständiga rörelsen av det oerhörda flertalet i det oerhörda flertalets intressen.” Proletariatet har inget intresse av kapitalistisk privategendom, och dess historiska uppgift är att krossa den. Men för att göra det krävs det ett revolutionärt maktövertagande: ”det första steget i arbetarrevolutionen är att höja proletariatet till härskande klass, erövra demokratin.” När arbetarna väl hade gripit den politiska makten skulle de tvingas påbörja ett program av ”despotiska ingrepp i egenomsrätten och i de borgerliga produktionsförhållandena”. Eftersom de borgerliga politiska ramarna utgjordes av nationalstaten ”[måste] [v]arje lands proletariat... naturligtvis först bli färdigt med sitt eget lands bourgeoisin.” Men det var den proletära revolutionens ”form”, inte dess ”innehåll”. När den proletära revolutionen skulle få allmän spridning, skulle de internationella produktivkrafter som kapitalismen har utvecklat ställas under samhälleligt ägande och kontroll: ”I stället för det gamla borgerliga samhället med dess klasser och klassmotsättningar framträder en sammanslutning, vars envars fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling.”⁸

Av **Kommunistiska Manifestet** att döma förefaller det som om arbetarrörelsen skulle utvecklas snabbast och den socialistiska revolutionen först bryta ut i de mest utvecklade länderna, där de kapitalistiska motsättningarna framträdde i sin skarpaste och renaste form. Åtminstone uttryckte Engels denna uppfattning i ett tal som han höll ungefär vid samma tidpunkt som **Manifestet** skrevs: ”De engelska chartisterna kommer att bli de första som reser sig, för det är just i England som kampen mellan bourgeoisin och proletariatet är som häftigast... Så är kampen förenklad, och så blir den möjlig att avgöra i en sista strid.”⁹ Förvisso kan denna bild av den proletära revolutionen här-

⁷ *Ibid*, s 35, 36-37.

⁸ *Ibid*, s 38, 39, 52-53, 53, 39, 54.

⁹ Friedrich Engels, *Om Polen*, på marxists.org. I ett brev till det chartistiska Arbetarparlamentet skulle Marx senare föra fram ett liknande perspektiv. Brevet innehåller också en kortfattad förklaring till varför arbetarklassen var den grundläggande revolutionära klassen: ”Det är Storbritanniens arbetande miljoner som först har lagt den verkliga grunden till ett nytt samhälle – den moderna industrin, som omvandlade naturens destruktiva element till människans produktiva styrka. Med oövervinnlig energi har de engelska arbetande klasserna med sina pannors och hjärnors svett givit liv åt de materiella medel som behövs för att förädla själva arbetet, och i sådan utsträckning mångfaldiga sitt arbetes frukter att det blir möjligt med ett allmänt överflöd. Genom att skapa den moderna industrins outtömliga produktivkrafter har de uppfyllt den första förutsättningen för arbetets befrielse. Nu måste de inse

ledas ur **Manifestet**. Men det finns också tecken på ett annat perspektiv. När **Manifestet** skrevs höll de kapitalistiska samhällsförhållandena på att sprida sig över världen. Kapitalismens ekonomiska framsteg och de politiska effekterna av de franska revolutionära krigen och Napoleons krig hade undergrävt feodalismens makt i större delen av Europa. Men det var bara i en handfull länder (Storbritannien, Frankrike, Belgien, Nederländerna) som en omfattande borgerlig revolution av den typ som återopas i **Manifestet** hade segrat. Indirekt medgav **Manifestet** detta, genom att yrka på att kommunister ska kämpa för den borgerligt-demokratiska revolutionens seger i alla de länder där den ännu inte hade genomförts. Dessutom säger **Manifestet** att de nationella befrielseörelserna måste grunda sig på en samhällelig revolutionär dynamisk kraft. Kommunisterna i Polen stödde således ”det parti, som ställer en agrar revolution som villkor för den nationella befrielsen”. Men ännu mer överraskande är förfäktandet att kommunisterna fäster sina förhoppningar till Tyskland, där det ännu inte hade ägt rum någon borgerlig revolution. ”Kommunisterna riktar sin huvuduppmärksamhet på Tyskland eftersom Tyskland står inför en borgerlig revolution, och eftersom det fullbordar denna omvälvning under mer framskridna betingelser av den europeiska civilisationen över huvud taget och med ett långt mer utvecklat proletariat än England på 1600-talet och Frankrike på 1700-talet. Den tyska borgerliga revolutionen kan sålunda vara blott det omedelbara förspelet till en proletär revolution.”¹⁰ Enligt denna uppfattning kombinerades den politiska oro och samhälleliga instabilitet, som beledsagade den försenade borgerliga revolutionen, med den kapitalistiska utvecklingens grundläggande motsättningar på ett sådant sätt att det rörde vägen för en proletär revolution. Denna tankegång utvecklades dock inte vidare i **Manifestet**.

De politiska begrepp som finns i **Manifestet** är få och grundläggande. Den borgerliga revolutionens framfart rensade undan alla rester av förkapitalistiska samhällsförhållanden och politiska former. Borgarklassen skapade en värld efter sitt eget beläte. Staten var ”blott ett utskott, som förvaltar hela borgarklassens gemensamma affärer.” Statens verkliga funktion kunde definieras på ett lika bestämt sätt: ”Den politiska makten i egentlig mening är det organiserade våldet av en klass till en annan klass’ undertryckande.” De förenklade samhälleliga förhållanden som följde på den borgerliga revolutionen medförde att den proletära rörelsen kunde utvecklas rätlinjigt från ekonomiska föreningar till den socialistiska revolutionen. Kommunisternas program kunde sammanfattas i en enda paroll: ”privategendomens upphävande.” Inom arbetarrörelsen utmärks kommunisterna enbart av det faktum att de inser klasskampens framtida utveckling och ställer hela klassens intressen i förgrunden ”[oberoende] av nationaliteten”. I handling är kommunisterna ”den beslutsammaste, alltid framdrivande delen av arbetarpartierna i alla länder” och ”teoretiskt har de före den övriga massan av proletariatet kommit till insikt om betingelserna för, gången och de allmänna resultaten av den proletära rörelsen.” Men eftersom själva kapitalismens utveckling förbereder rörelsens fortsatta utveckling, så kommer kommunisterna att arbeta i medvind när de genomför sina uppgifter. Följaktligen ”utgör [kommunisterna] inget särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna.”¹¹ Det finns föga anledning att gå djupare in på att **Manifestets** korthuggna skrivelser om den borgerliga staten och den proletära var alltför förenklade. Men det är kanske mindre uppenbart att var och en av dessa skrivelser behåller ett otvetydigt värde på grundval av en mer fullödlig analys av den historiska utvecklingen och det borgerliga samhället.

vilken den andra förutsättningen är. De måste befria dessa väldiga produktivkrafter från monolets avskyvärda bojor och underkasta dem producenternas gemensamma kontroll...” (Marx, **Political Writings Volume 2: Surveys from Exile**, London : Penguin books with New Left Review, 1973, s 278. ”Letter to the Labour Parliament”.)

10 Marx/Engels, **Manifestet**, s 70.

11 *Ibid*, s 27, 54, 43, 42. Schematismen i **Manifestet** utgör i viss mån en rest av det paradoxala filosofiska tänkande som hänas i kapitlet ”Socialistisk och kommunistisk litteratur”. Denna schematism ledde också till allmänt hållna utsagor om nationens och familjens betydelse (*ibid*, s 38-39). Vid denna tidpunkt fanns följande antagande i Marx’ och Engels’ ekonomiska teorier: ”Lönearbetet vilar uteslutande på konkurrensen arbetarna emellan.” (*Ibid*, s 40.) Genom att bara sammansluta sig i fackföreningar rycker proletariatet ”alltså undan bourgeoisins fötter själva den grundval, på vilken den producerar och tillägnar sig produkterna.” (*Ibid*, s 40-41.)

Permanent revolution

1848 fungerade inte Kommunistiska förbundet, till vilket **Manifestet** hade skrivits, som ett parti. Förbundets medlemmar återvände till största delen till Tyskland, där de drogs in i den uppsplittrade revolutionära processen i de olika tyska staterna. Förbundet var alltför nybildat för att kunna stå emot ett sådant tryck som enad kraft. Senare skrev Marx och Engels: ”En stor del av medlemmarna, som direkt hade deltagit i den revolutionära rörelsen, trodde att de hemliga sällskapens tid var förbi och att det räckte med offentlig verksamhet.” Detta återspeglade otvivelaktigt deras egen inställning. De första bakslagen övertygade Marx och Engels om att man behövde omgruppera förbundets styrkor. De trodde att det fortfarande fanns möjligheter till ett nytt revolutionärt uppsving under ledning av den demokratiska medelklassen, som av den monarkistiska reaktionen skulle tvingas anta mer radikala åtgärder än hittills. I en hänvändelse som Marx och Engels skickade i mars 1850 angav de den taktik som de ansåg att förbundet borde använda, och de preciserade ytterligare sin uppfattning om den proletära revolutionen. Under den kommande revolutionen ”så fastslås [v]ad arbetarna angår... framför allt, att de skall förbli lönearbetare som hittills. De demokratiska småborgarna önskar endast arbetarna bättre lön och en säkrad existens och hoppas uppnå detta genom att de delvis skall sysselsättas av staten och genom välgörenhetsåtgärder. De hoppas kort sagt att kunna besticka arbetarna genom mer eller mindre dolda allmosor och att kunna bryta deras revolutionära kraft genom att momentant göra deras situation uthärdlig... Medan de demokratiska småborgarna vill få ett slut på revolutionen så snabbt som möjligt och under genomförande av på sin höjd de ovan anförda kraven, så är det vårt intresse och vår uppgift att göra revolutionen permanent ända tills alla mer eller mindre besuttna klasser har trängts undan från makten, tills proletariatet har erövrat statsmakten och sammanslutningen av proletärer inte bara i ett land utan i alla världens härskande länder har framskridit så långt, att proletärerernas konkurrens i dessa länder har upphört och åtminstone de avgörande produktivkrafterna har koncentrerats i proletärerernas händer.” För att uppnå denna radikaliserings av revolutionen måste förbundet ”driva demokraternas förslag, som i varje fall inte kommer att vara revolutionära utan endast reformistiska, till sin spets och förvandla dem till direkta angrepp på privategendomen. Om till exempel småborgarna föreslår att man skall köpa in järnvägarna och fabriker, måste arbetarna kräva att dessa järnvägar och fabriker helt enkelt skall konfiskeras av staten utan ersättning, såsom varande reaktionärerernas egendom.” För att kunna fullfölja denna taktik måste proletärererna visa en fullständig politisk självständighet. På förbundets initiativ måste arbetarna vara ”självständigt organiserade och centraliserade i klubbar.” Dessa klubbar skulle ställa upp arbetarkandidater i alla val som hålls: ”Till och med där det inte finns någon som helst utsikt till framgång, måste arbetarna sätta upp sina egna kandidater för att bevara sin självständighet, räkna sina styrkor och bringa sin revolutionära inställning och sina partiåsikter inför offentligheten.” Arbetarklubbar skulle ha ett klart program för att utveckla en ny sorts väpnad makt: ”arbetarna [måste] försöka organisera sig självständigt som ett proletärt garde med självvalda chefer och en egen självvald generalstab och underordnade inte statsmakten utan av arbetarna framtvingade revolutionära kommunråd.”¹²

Denna förvånande skildring av den proletära revolutionen var givetvis hopplöst orealistisk, vilket Engels sedermera skulle medge. 1848 års revolutioner hade inte bara blivit definitivt besegrade, utan ”den ekonomiska utvecklingsnivån på kontinenten [var] då ännu inte på långt när... mogen för ett avskaffande av det kapitalistiska produktionssättet.”¹³ Men ändå finns det i hänvändelsen från

12 Marx/Engels, ”Centralledningens hänvändelse till förbundet från mars 1850”, i **Marx/Engels i urval**, Stockholm : Wahlström & Widstrand, 1965, s 175, 179, 185-186, 183, 182.

13 Engels, ”*Inledning till Marx' 'Klasstriderna i Frankrike 1848-1850'*”, på marxists.org. För en bedömning av Marx' och Engels' politiska aktivitet under denna tidiga period, se i synnerhet två viktiga studier: Michael Löwy, **The theory of revolution in the young Marx**, Chicago : Haymarket Books, 2005, och Fernando Claudin, **Marx, Engels et la révolution de 1848**, Paris, 1980. Dessa verk gör några nödvändiga tillrättslägganden av den krystade tolkning av denna period som finns i Richard N Hunt, **The political ideas of Marx and Engels**, London : Macmillan, 1975-1984. Således argumenterar Hunt att många av de ståndpunkter som Marx och Engels intog i **Manifestet** och i

1850 ett anmärkningsvärt föregripande av vissa element i den proletära revolutionen, antingen en som uppstår ur den jäsning som orsakats av en ofärdig borgerligt demokratisk revolution, eller en som uppstår ur de motsättningar som finns i en reformism som grundar sig på att utvidga de statliga arbetena och välfärden.

Marx' och Engels' sinne för den politiska verkligheten och deras insikt i de historiska processerna fick dem snart att anta ett mer realistiskt perspektiv. Men en stark grupp inom Kommunistiska förbundet var, tvärtomot alla tecken, fortfarande övertygade om att nya revolutionära utbrott var omedelbart förestående – och att det gick att påskynda deras ankomst med hjälp av beslutsamma aktioner från revolutionärernas sida. Marx skulle komma att omnämna denna uppfattning så här: ”För dem är inte revolutioner frukten av den verkliga situationen, utan resultatet av en ren *vilje-ansträngning*. Vi säger till arbetarna: ’Ni har 15, 20, 50 år av inbördeskrig och nationell kamp framför er, och det är inte bara för att få till stånd en förändring av samhället, utan också för att *förändra er själva* och förbereda er för det politiska maktutövanandet.’ Medan ni tvärtom säger: ’Antingen tar vi makten med en gång, eller så kan vi lika gärna gå och lägga oss.’ Precis som ordet ’folk’ har fått en helgongloria av demokraterna, så har ni gjort ordet ’proletariat’ till en avgudabild. Precis som demokraterna bortser ni från tanken på en revolutionär utveckling och ersätter den med paroller om revolution.”¹⁴ Marx' intresse av att påvisa hur den ekonomiska och politiska samhällsordningen fungerade härstammade direkt ur hans förståelse för att arbetarklassen bara skulle kunna förverkliga sin potential som revolutionär kraft under loppet av en långvarig rad klasskamper under vilka den skulle utveckla sin politiska förmåga. Den etablerade samhällsordningens mångfaldiga motsättningar måste bedömas och behärskas av arbetarrörelsen om den verkligen skulle kunna genomföra en medveten revolution och tillförsäkra sig själv ledningen över alla utsugna och förtryckta.

Kapitalismens ojämna utveckling

Det faktum att samtliga borgerligt-demokratiska revolutioner 1848 skulle komma att misslyckas, kullkastade den bild av borgerligt framåtskridande som fanns i **Manifestet**. Redan i denna text finns vissa antydningar om den historiska utvecklingens ojämna karaktär, såsom till exempel de avslutande anmärkningarna om Polen och Tyskland, och dessa anmärkningar pekar på något som skulle bli en avgörande fråga för den marxistiska politiken. Misslyckandena för 1848 års revolutioner innebar givetvis inte att epoken av borgerligt framåtskridande var slut. Oavsett om vi bara tittar på de efterföljande decennierna eller hela det efterföljande seklet, lyckades kapitalismen uppnå slående ekonomiska och politiska framsteg – om än till ett allt högre pris för hela mänskligheten. Hädanefter skulle de flesta borgerliga omvälvningar av staten och samhället inte ha en revolutionärt demokratisk karaktär: de skulle genomdrivas uppifrån av en allians mellan borgarklassen och de gamla härskande klasserna, eller ”utifrån” av krig snarare än inifrån och underifrån av folkliga revolutioner. En viktig orsak till detta var att borgarklassen själv kunde se att en revolutionärt demokratisk omvälvning lätt kunde övergå i en allmän revolt mot alla former av egendom och privilegier. Dessutom kunde inte, och ville inte, kapitalisterna tränga undan förkapitalistisk utsugning och förtryck på det ekonomiska området, utan införlivade dem istället i det mer omfattande utbytessystem som

hänvändelsen från mars 1850 bara var taktiska eftergifter som var oförenliga med deras övergripande politiska strategi. Hunt kan inte förklara varför Marx och Engels skulle anta en taktik som står i motsättning till deras strategi och han förklarar inte hur det kan komma sig att båda dessa texter senare publicerades på nytt utan att de avsa sig något. Under hela sitt liv hänvisade Marx och Engels med värme till **Manifestet**, och de betraktade det som den första mer omfattande framställningen av sina ståndpunkter. Hänvändelsen från mars 1850 har förvisso inte samma ställning som **Manifestet**, men det är absurt att förneka att Marx och Engels stod för denna text. Både till stil och innehåll är hänvändelsen mycket lik Marx' ”Klasstriderna i Frankrike”. Se även Engels anmärkningsvärda brev till Wedemeyer, 12 april 1853, med dess föraning om hur nödvändig och farlig en för tidig proletär revolution skulle vara: Marx/Engels, **Selected Correspondence**, Moskva 1965, s 77-78.

14 Karl Marx, **The Cologne Communist Trial**, London : Lawrence & Wishart, 1971, s 62-63.

dominerades av den kapitalistiska produktionen. Vid den tidpunkt då **Manifestet** skrevs existerade faktiskt kapitalismen sida vid sida med – och levde gott på – plantageslaveri i USA, livegenskap i Ryssland och ett nät av förkapitalistiska beroendeformer i Indien. Även om kapitalismens överlägsenhet till sist skulle undergräva dessa tidigare produktionsförhållanden, så blev det första resultatet att de fick en mer koncentrerad, systematisk och omfattande karaktär. I ett övergripande sammanhang av kapitalistiskt herravälde kunde en feodal aristokrati steg för steg omvandla sig till en speciell del av kapitalistklassen, som de preussiska junkrarna. Som fallet med det tsaristiska enväldet skulle visa kunde dessutom en feodal absolutism behålla den politiska makten samtidigt som kapitalismen blev dominerande inom den ryska ekonomin i sin helhet.

I **Manifestet** sammanfattades de utvecklade kapitalistiska ländernas relationer till resten av världen i formuleringen att kapitalismen ”tvingar alla nationer att tillägna sig bourgeoisins produktionssätt, om de inte vill gå under; den tvingar dem att hos sig själva införa den så kallade civilisationen, dvs att bli bourgeois.” Men **Manifestet** tillade att kapitalismen gjorde ”barbariska och halvbarbariska länder beroende av de civiliserade, bondefolken av de borgerliga folken, österlandet av västerlandet.”¹⁵ Erfarenheterna från kapitalismens utbredning skulle i hög grad understryka den underförstådda ojämlikheten i dessa relationer. Marx beskrivning av kapitalismens dynamik betonade att den samlade rikedom vid ena polen och fattigdom vid den andra, men den innehöll ingen detaljerad och direkt analys av hur denna process utvecklades inom den världsekonomi som kapitalismen var på väg att skapa. Istället betraktades Storbritannien som ett mönster, och upprinnelsen till en del av de senare marxistiska teorierna om den kapitalistiska imperialismen kan man hitta i de delar av **Kapitalet** som handlar om Storbritanniens styre på Irland. Kapitalismen utvecklade produktivkrafterna i internationell skala, men nationalstaten var den politiska ramen för att samla och garantera produktionsförhållandena. Och samtidigt som imperialismen stärkte kapitalackumuleringen i moderländerna, så undergrävde den utvecklingen av en inhemsk borgarklass i de beroende länderna. I egenskap av överbyggnad på kapitalistiska och förkapitalistiska samhällsförhållanden inte bara skapade och förstärkte imperialismen den ojämna utvecklingen, utan den kombinerade även de mest skilda samhälleliga krafter, knöt samman de mest efterblivna och moderna former för ekonomisk aktivitet, utsugning och politiska institutioner, och dessutom på olika sätt i de olika länderna. I detta mönster, detta lapptäcke, av ojämn utveckling går det dock att urskilja en grundläggande skiljelinje, som går att definiera med begrepp ur **Manifestet**. Det är skiljelinjen mellan de områden som hade en sen eller tidig borgerlig revolution, och de som inte hade någon sådan. Det återstår dock en viktig skillnad mellan de länder som hade en borgerligt *demokratisk* revolution och de som hade en borgerlig revolution som tvingades igenom utifrån eller ovanifrån.

Samhällets invecklade beskaffenhet

Utvecklingen av samhällsstrukturen i de olika kapitalistiska länderna komplicerade och förvirrade ytterligare de teser som fördes fram i **Manifestet**. Uppfattningen att kapitalismen redan hade, eller snart skulle, förenkla klasstrukturen bekräftades inte. Således fortsatte det även i de mest utvecklade länderna att existera en bondeklass med sin egen inre skiktning, vilket innebar ett avgörande problem för den revolutionära strategin. Både Marx och Engels skulle komma att inse detta, och de bekämpade den anarkistiska parollen att avskaffa rätten att ära egendom därför att det skulle hindra arbetarrörelsen från att uppnå en allians med bönderna. I sin **Kritik av Gothaprogrammet** (1875) förkastar Marx energiskt formuleringen att i förhållande till arbetarklassen ”är andra klasser blott en reaktionär massa”, och frågar med särskilt eftertryck om *bönderna* på detta sätt ska klumpas ihop med borgare och godsägare.¹⁶

Även om vi övergår till befolkningen i städerna skulle inte denna förenklade tes hålla. I **Manifestet**

15 Marx/Engels, **Kommunistiska Manifestet**, s 30.

16 Karl Marx, **Kritik av Gothaprogrammet**, Stockholm : Aurora, 1975, s 29-31.

mildrades tesen med förklaringen att det fanns ”ett nytt småborgerskap... som ständigt bildas på nytt som en kompletterande del av det borgerliga samhället”. Men i och med den moderna industrins tillväxt skulle denna grupp efter hand trängas undan, och ersättas av ”arbetsuppsyningsmän och tjänstemän.”¹⁷ Exakt vilka klassintressen och vilken ställning dessa arbetsuppsyningsmän och tjänstemän skulle ha anges inte närmare. Marx övergav inte uttryckligen tesen om polarisering i **Kapitalet**, men inriktningen på hans analyser leder bort från den. Vad arbetarklassen beträffar medger han att kapitalismens har en tendens att skapa en hel rad skikt, ”den högst avlönade delen”, ”vandrarfolket”, ”industrins reservarmé”, etc (se **Kapitalet**, första bandet, kapitel 23). Marx’ analys av produktionssättet rörde sig om det senares förmåga att införliva vetenskapen i produktionsprocessen, och den ökande motsättningen mellan de församhälleligade produktivkrafterna och de privata produktionsförhållandena. Detta har med nödvändighet efterlämnat en rad besvärliga ämnen för den marxistiska klassanalysen, angående de exakta klassegenskaperna hos så skilda grupper som vetenskapsmän, tekniker, uppsyningsmän, lärare, statstjänstemän, försäljare, och så vidare. I **Kapitalet** och **Teorier om mervärdet** var Marx helt upptagen av skillnaden mellan produktiva och improduktiva arbetare, men han drog inga systematiska slutsatser i denna fråga. Konkurrensen på arbetsmarknaden ställer olika grupper inom arbetarklassen mot varandra, vilket gynnar en uppsplittring på grundval av en rad sekundära egenskaper: kön, ålder, religion, språk, etniskt ursprung, etc. Samtidigt gör de krångliga produktionsförhållandena att det uppstår en rad mellanliggande skikt mellan borgarklassen och proletariatet.

Den borgerliga revolutionens ojämna utveckling innebar att det fanns avsevärda olikheter även inom de besuttna klasserna. I sin genomgång av 1848 och dess efterverkningar räknar Marx upp en hel rad grupper inom den franska härskande klassen. Dessa grupper återspeglade både den franska borgarklassens historiska erfarenheter och de olika sorterna egendom (jord, industri, handel, finans). I **Kapitalet** skulle Marx analysera de underliggande processer med hjälp av vilka kapitalismen tog över och sög upp förkapitalistiska former av jordränta. Olikheterna inom de besuttna klasserna hindrade dock inte de olika grupperna att sluta upp kring statsmakten närhelst ägandeintressena var hotade. Ett levande bevis för detta var det blodiga krossandet av det folkliga upproret i Paris i juni 1848, som av Marx likställdes med en vändpunkt för hela den europeiska revolutionära processen. ”Junirebellernas nederlag hade nu... förberett och jämnat den mark, på vilken den borgerliga republiken kunde grundläggas och byggas upp.”

Marx hade kallat den konstitutionella republiken för de ”förenade utsugarnas” diktatur, utsugare som av skräck hade förenat sig kring staten och konstitutionen. Marx påpekar att de friheter som fanns inskrivna i den franska republikens konstitution var omgivna av förbehåll och reservationer, som garanterade att bara de besuttna klasserna verkligen kunde åtnjuta dem: ”Varje paragraf i författningen innehåller nämligen sin egen antites, sitt eget över- och underhus, nämligen i den allmänna frasen: friheten, i randanmärkningen: upphävandet av friheten. Så länge alltså frihetens *namn* respekterades och endast det verkliga praktiserandet av densamma förhindrades – på laglig väg naturligtvis – förblev frihetens konstitutionella existens orörd och oantastad, även om man aldrig så mycket slagit ihjäl dess *praktiska* existens.” Även om den hösta makten formellt låg hos författningen, så fanns dess fysiska garant i statens verkställande och förtryckande makt. Denna makt strålade samman i form av presidenten, med ”hela den väpnade makten bakom sig”, och den statliga administrationens omfattande byråkrati som presidenten hade makt att utse.¹⁸

De historiska analyserna i **Klasstriderna i Frankrike 1848-50** och i **Louis Bonapartes 18:e Brumaire** förklarar de speciella historiska omständigheter som ledde till ett stärkande av statens

17 **Manifestet**, s 57-58. I sin **Om leninismen**, på marxistarkiv.se, diskuterar Ernest Mandel vilken klasstillhörighet tekniker och intellektuella arbetare har. Se även Nicos Poulantzas, ”Den traditionella småbourgeoisin och den nya småbourgeoisin”, i **Den moderna kapitalismens klasstruktur**, Lund : Zenit ; 1977, s 149-303, och Erik Olin Wright, ”Contradictory Class Locations”, *New Left Review*, nr 98, juli-augusti 1977.

18 Karl Marx, **Louis Bonapartes 18:e Brumaire**, Stockholm : Arbetarkultur, 1971, s 44, 51, 52.

relativa självbestämmande – från de besuttna klasserna och i deras intresse. Men även om detta fenomen antog den speciella franska formen av bonapartism, så antydde Marx' allmänna analys av det kapitalistiska produktions sättet att detta i viss mån skulle bli ett drag hos varje samhälle som dominerades av kapitalismen. Denna analys innebar att man måste skilja mellan det borgerliga samhällets ekonomiska och politiska nivåer. En genomgång av denna tes kommer att på ett mer exakt sätt slå fast den politiska samhällsordningens karaktär och utmärkande drag.

Politik och ekonomi i det kapitalistiska samhället

Redan **Manifestet** förklarade i detalj vissa grundläggande drag hos det kapitalistiska produktions sättet, men en mer genomgående redogörelse för Marx' syn vid denna tid finns i **Lönearbete och kapital**. Det är i sistnämnda skrift som Marx definierar det moderna proletariatet som en klass av "fria arbetare" i motsats till slaven eller den livegne. "Slaven har tillsammans med sin arbetskraft en gång för alla sålts till sin ägare. Han är en vara, som kan övergå ur den ena ägarens hand i den andras... Den livegne hör till jorden och lämnar markens gröda till sin herre. Den *fria arbetaren* däremot säljer sig själv, och han gör det bit för bit. Han auktionerar bort 8, 10, 12, 15 timmar av sitt liv, den ena dagen liksom den andra, till den mestbjudande, till råvarornas, arbetsverktygens och livsförnödenheternas ägare, d.v.s. till kapitalisterna. Arbetaren tillhör varken någon ägare eller jorden, men 8, 10, 12, 15 timmar av hans dagliga liv tillhör den, som köper dem. Arbetaren lämnar, när han vill, kapitalisten, som han hyr ut sig till, och kapitalisten avskedar honom, när han så finner för gott, när han inte längre har någon nytta eller den avsedda nyttan av honom. Men arbetaren, vars enda förvärvskälla är att sälja arbetskraften, kan inte lämna *hela klassen av köpare*, d.v.s. *kapitalistklassen*, utan att ge avkall på sin existens."¹⁹

Eftersom kapitalistklassen äger de viktigaste produktionsmedlen kommer de alltid att kunna suga ut de proletära massorna på basis av ett fritt och jämlikt utbyte av löner mot arbetskraft. Det var givetvis först i sina senare skrifter som Marx skulle komma att utveckla det fullständiga begreppet arbetskraft. Men redan i **Lönearbete och kapital** betonade Marx den avgörande skillnad som citerats ovan mellan de direkta producenternas ställning under kapitalismen och i de tidigare produktions sätten. Marx senare understrykande av det faktum att arbetarna inte sålde en definitiv mängd och sorts arbete till kapitalisterna, utan snarare sin allmänna förmåga att arbeta under en viss period, förstärkte analysen av arbetaren under kapitalismen som en fri arbetare. Ett viktigt drag hos den utvecklade kapitalismens arbetsprocess var att mervärdet sögs ur de direkta producenterna utan att utsugarna använde fysiskt tvång. Detta gör det möjligt att allt mer skilja *produktionens organisering* från *våldets organisering* – eller med andra ord *ekonomin* från *politiken*. Slavägaren behövde grupper av beväpnade övervakare och feodalherren behövde ett väpnat följe för att kunna suga ut mervärde ur de direkta producenterna. När de kapitalistiska produktionsförhållandena med ett privat ägande av de viktigaste produktionsmedlen väl hade upprättats behövde kapitalisterna bara en fri och jämlik överenskommelse att byta löner mot arbetskraft. Under dessa villkor skulle arbetarna

19 Karl Marx, **Lönearbete och kapital**, Stockholm : Arbetarkultur, 1970, s 22-23. Arbetarna är också "fria" i den meningen att de saknar egendom. Så fort arbetarna befinner sig inne i den kapitalistiska fabriken är de underkastade kapitalisternas eller deras direktörers makt. Men detta faktum upphäver inte betydelsen hos de fria avtal utifrån vilket arbetarna säljer sin arbetskraft till kapitalisterna, i synnerhet som den tekniska utvecklingens omvandling av arbetsprocessen ständigt uppmuntrar båda parter att definiera om de ursprungliga arbetsvillkoren. Även om arbetarorganisationerna kommer att försöka begränsa fabriksledningens godtyckliga makt över produktionen, så måste de ändå när det kommer till kritan acceptera denna makt i någon form så länge det kapitalistiska ägandet av industrin kvarstår. I Frankfurtskolans teorier om samhället finns det en tendens att begränsa de kapitalistiska samhällsförhållandena till maktförhållanden inom fabriken eller på arbetsplatsen: se Herbert Marcuse, "A Study On Authority", i **Studies in critical philosophy**, London : NLB, 1972, s 128-143. Vi måste dock tillstå att marxister inte har lagt ner tillräckligt med studier på den maktstrid som ständigt äger rum på arbetsplatserna inom ramen för de kapitalistiska samhällsförhållandena. Se dock Harry Bravermans **Arbete och monopolkapital** (Stockholm : Rabén & Sjögren, 1977) för en diskussion om denna fråga. Tyvärr gör inte denna viktiga studie en fullgod analys av fackföreningarnas makt på arbetsplatserna.

ackumulera kapital åt kapitalisterna och reproducera villkoren för sin egen utsugning. Givetvis måste den kapitalistiska privategendomen försvaras mot individuella och kollektiva angrepp, och för detta ändamål behövdes ett specialiserat organ av beväpnade människor – men denna specialiserade förtryckarstyrka skulle inte stå under de enskilda kapitalisternas kommando. Statens viktigaste funktion var att garantera de kapitalistiska produktionsförhållandena. I detta sammanhang får de ursprungliga skrivningarna i **Manifestet** en exakt betydelse. De statliga utskotten var förvisso en mekanism för att förvalta hela den härskande klassens gemensamma angelägenheter – och först och främst denna klass' organiserade makt för att undertrycka en annan.

Den kapitalistiska statens karaktär

Utifrån Marx' analys av det kapitalistiska produktionssättet kan vi därför definiera den kapitalistiska staten som en specialiserad maktorganisation för att garantera de kapitalistiska produktionsförhållandena. Om den ska kunna förvalta hela borgarklassens gemensamma angelägenheter behöver den ett obestritt maktmonopol på sitt område. Denna uppfattning står givetvis nära de uppfattningar som finns inom den klassiska borgerliga sociologin, i synnerhet hos Max Weber. Det är inte så överraskande, eftersom Weber medger att han hade tagit sin definition av staten som en institution som på ett framgångsrikt hävdar ett lagligt berättigat maktmonopol inom ett givet område från en rysk marxist tal, nämligen Trotskijs.²⁰ Webers ståndpunkt var en abstrakt och ohistorisk tolkning av den marxistiska förlagan. För Marx och Engels hade statens uppkomst sina rötter i den historiska framväxten av en merproduktion. Den kapitalistiska statens speciella särdrag kunde bara uppstå på grundval av kapitalistiska produktionsförhållanden. Vissa av dessa drag finns redan i det sena feodalsamhällets absolutistiska stat, som grundades i en framväxande marknadsekonomi och under tryck från de tidiga borgerliga revolutionerna i Nederländerna och England. Men en odelad, stabil och klart avgränsad statsapparat uppstod först efter den borgerliga revolutionen. Den moderna polisen och armén krävde ett effektivt skattesystem och ett minimum av industriella infrastrukturer och kommunikationer. I mitten av 1900-talet är alla kapitalistiska stater indragna i en hel mängd sociala och ekonomiska verksamheter, och man kan tro att detta försvagar eller förändrar deras grundläggande funktion att monopolisera våldsorganisationen. Förvisso är dessa sociala och ekonomiska funktioner mycket viktiga i det senkapitalistiska samhället. Men de försvagar eller förändrar inte på något sätt statens våldsmonopol. Det är detta monopol som gör att staten kan vara skiljedomare och garant för samhället i sin helhet. Även om denna statens funktion framträder fullt ut enbart i tider av krig eller kontrarevolution, så är den ett ständigt stöd för samhällsförhållandena, och den bestämmer de ramar inom vilka alla affärer äger rum.

Den kapitalistiska ekonomin breder ut sig i internationell skala – först i och med kapitalismen uppstod en världsekonomi. Den förmedlar produktions- och bytesförhållandena på ett mycket abstrakt sätt. Värdelagen, marknaden, profitkvoten – alla dessa ekonomiska mekanismer fungerar på ett dunkelt och mystiskt sätt. De sätter enorma befolkningsmassor i kontakt med varandra, men bara med hjälp av komplicerade och indirekta mekanismer. Detta grundläggande kännetecken hos det kapitalistiska samhällets ekonomiska förhållanden döljs delvis av en ideologi som framhåller några få enkla, direkta relationer: de mellan arbetaren och chefen, de mellan köparen och säljaren, och de mellan en arbetargrupp och en annan konkurrerande arbetargrupp. Men i vart och ett av dessa fall går det bara att reda ut de verkliga förhållandena med hjälp av hela det ekonomiska sammanhanget. Till skillnad från detta sägs statsapparaten styras av abstrakta principer – rättssäkerhet, författningar,

²⁰ Max Weber, "Politics as a Vocation", i **From Max Weber**, redigerad av H H Gerth och C Wright Mills, New York : Oxford university press, 1946, s 77-128. Trotskij pekade för första gången ut våldsapparaten som staten viktigaste monopol i sitt försvarstal inför den tsaristiska domstolen i september 1906 (tryckt som appendix i hans **1905**, New York : Vintage Books, 1972, s 384-400). Den berömda marxistiska formuleringen att staten kommer att vittra bort i det framtida socialistiska samhället syftar i grund och botten på att det fysiska tvånget i de samhälleliga relationerna försvinner.

folkrepresentationens mekanismer. I själva verket är staten en sammanpressad och direkt makt på ett givet område, och den utgörs av orderkedjor, polispatruller, fängelsegaller, gränsvakter. Det är genom att staten är ett verktyg av denna sort som den ställer alla samhällsklasser i direkt förhållande till varandra. Redan i **Filosofins elände** betecknar Marx således staten som ”det officiella uttrycket för klassmotsättningen inom det borgerliga samhället.”²¹ Varje kapitalistisk stat utgör och anger sålunda klart ett speciellt styrkeförhållande mellan klasserna. Varje väsentlig avvikelse kommer att leda till att den aktuella politiska regimen rubbas.

Vi erinrar oss att Marx och Engels i **Manifestet** talar om den ”moderna representativstaten” som kulmen på den borgerliga politiska makten.²² De återoppar också de historiska rörelser under vilka de mer utvecklade ländernas borgarklass försöker få stöd från de proletära massorna under sin kamp mot den feodala aristokratin – och mot varandra. Marx’ senare skrifter analyserar de ekonomiska rötterna till den borgerliga demokratin som för första gången uppträdde under de borgerliga revolutionerna. Eftersom det inte finns något fysiskt tvång i produktionsprocessen, så måste den i koncentrerad form avpatrullera samhällets gränser och garantera dess grundläggande institutioner. Men det betyder inte att den specialiserade förtryckarapparaten nödvändigtvis måste styra samhället. I själva verket finns det goda skäl till att förtryckarapparaten i allmänhet ska vara ett underordnat verktyg för regeringen i ett utvecklat kapitalistiskt samhälle vars existens inte är direkt hotad. Marx’ analys av Louis Bonapartes uppgång hade betonat att orsaken till statsmaktens ökande självständighet var den franska borgarklassens relativa svaghet och splittring, och det starka folkliga hotet mot den underifrån. Den bonapartistiska byråkratin var ”bara en gemen och brutal form för centralisering som fortfarande tyngdes ner av sin motsats, feodalismen”.²³ I de länder där borgarklassen har samlat en oerhörd ekonomisk och samhällelig makt, som i England och USA, kunde inte statsapparaten få samma övermakt. I ett utvecklat kapitalistiskt land skulle statens repressiva styrkor alltid finnas till för att garantera samhällsordningens okränkbarhet, men den skulle inte styra de offentliga eller privata angelägenheterna.

Som Marx understryker många gånger är den kapitalistiska utsugningen fullkomligt förenlig med juridisk jämlikhet och frihet. I ett berömt stycke i **Kapitalet** säger Marx, att det område på vilket arbetskraften köps och säljs som en vara är ”ett sannskyldigt Eden för de nedärvda mänskliga rättigheterna... här [härskar] endast och allenast... frihet, jämlikhet, egendom och Bentham.”²⁴ Om de nedärvda mänskliga rättigheterna inte kränks av försäljningen av arbetskraft, så behöver de inte undertryckas av den kapitalistiska politiska regimen. Som både **Manifestet** och senare ekonomiska skrifter klargör, utmärks också det kapitalistiska produktionssättet av att det ständigt tillämpar vetenskapen på industrin, och en därav följande ständig ökning av arbetskraftens produktivitet. Under dessa förhållanden kan kapitalisterna – vare sig de sporras av konkurrensen mellan sig själva eller av att arbetarna förenas – unna sig lyxen att ge sina anställda ekonomiska eftergifter. Det finns naturligtvis strikta begränsningar för dessa eftergifter, men Marx skulle betona att fackföreningarna kan höja lönerna och tvinga igenom lagstiftning i sitt eget intresse även från en rent borgerlig regering.

Det faktum att det borgerliga samhällets ekonomiska och politiska nivåer är åtskilda skapar en uppdelning av samhället. Arbetarklassens ekonomiska organisation som skapats mer eller mindre direkt av kapitalismen själv drabbar samman med arbetsköparna i löneförhandlingar – men de utmanar inte nödvändigtvis egendomssystemet eller den kapitalistiska staten. Som Marx uttryckte

21 Karl Marx, **Filosofins elände**, Stockholm : Arbetarkultur, 1949, s 188.

22 **Manifestet**, s 27.

23 Karl Marx, ”The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte”, **Surveys from Exile**, s 245. [Denna mening fanns med i de första upplagorna av ”Louis Bonapartes 18:e Brumaire”. Den ströks dock av Marx i 1869 års upplaga, och finns ej med i den svenska översättning som vi använt. I den engelska upplagan som citerats här finns meningen i en not – öa.]

24 Karl Marx, **Kapitalet**, bok 1, Lund : Cavefors, 1974, s 152. Se även Marx’ diskussion om frihet och jämlikhet i **Grunddragen**, ”Kapitlet om kapitalet”, på marxists.org.

det i **Lön, pris och profit**, så försvarade fackföreningarna arbetarnas omedelbara intressen men de innebar i allmänhet inte något grundläggande hot mot kapitalismen: ”Fackföreningarna fungerar tillfredsställande som motståndshärdar mot kapitalets övergrepp. De misslyckas delvis i sitt syfte så snart de använder sin makt omdömeslöst. De förfelar helt och hållet sitt ändamål så snart de inskränker sig till ett gerillakrig mot det bestående systemets verkningar i stället för att samtidigt försöka förändra det, istället för att använda sina organiserade krafter som en hävstång för arbetarklassens slutliga befrielse, d.v.s. för att slutgiltigt avskaffa lönesystemet.”²⁵ Dessa ord riktades till engelska fackföreningsaktivister, och det framgår inte klart av dem om fackföreningarnas allmänna brister och begränsningar går att övervinna med hjälp av en rent inre utveckling av arbetarrörelsen. Men själva det faktum att Marx var närvarande inför General Council* lät förstå att så inte kunde vara fallet. Till och med i **Manifestet** skrev de att utvecklingen av arbetarnas organisationer stärktes genom att borgerliga intellektuella som hade ”arbetat sig fram till en teoretisk förståelse av hela den historiska rörelsen” anslöt sig till den. Kapitalismens utveckling ledde visserligen till att vetenskapen alltmer införlivades i produktionen, men den ledde också till en komplicerad uppdelning av arbetet. Kulturen och vetenskapen utvecklades utanför den direkta produktionen – i synnerhet inom ett alltmer förgrenat utbildningssystem. Och skolorna och universiteten alstrade inte bara vetenskap och teknologi, de reproducerade också arbetare och direktörer, vetenskapsmän och lärare, styrande och styrda. Givetvis skulle den härskande klassen säkra sig själv och sina direkt underordnade bättre tillgång till utbildning, vetenskap och kultur. Om arbetarrörelsen själv skulle kunna bli den härskande klassen, skulle den behöva bryta detta monopol, till en början genom att utnyttja specialkunskaperna hos de ”borgerliga ideologer” som hade gått över till den. Marx var också mycket väl medveten om paradoxen, att om inte arbetarrörelsen drog fördel av dessa mer eller mindre individuella brott med borgarklassen, så skulle den förbli underordnad borgarklassen som *klass*. Å andra sidan hade **Manifestet** betonat att arbetarklassens första politiska formering dominerades av borgarklassen.

Internationalen

Syftet med Marx’ arbete i den Internationella arbetarassociationen (1864-1872) var att få fackföreningarna att övervinna sina ekonomiska begränsningar och skrämmässiga inskränkthet. Det öppningsantal som Marx skrev hyllade politiska kampanjer som kampanjen för att begränsa arbetsdagens längd med hjälp av lagliga åtgärder, och solidaritetsrörelsen med upproret i Polen 1863. Talet hänvisade entusiastiskt till de gemensamma ansträngningar som gjordes i en rad länder för att ”politiskt reorganisera arbetarnas parti”. Det förklarade att ”jordens och kapitalets herrar kommer alltid att använda sina politiska privilegier till att försvara och föreviga sitt ekonomiska monopol... Att erövra politisk makt är därför nu arbetarklassens stora plikt.”²⁶ De instruktioner som Marx avfattade till Internationalens kongress i Genève 1867 kritiserade fackföreningarna för att ”alltför mycket ha undvikit allmänna sociala och politiska rörelser”. De borde ”betrakta sig själva som hela arbetarklassens förkämpar och representanter” och ”övertyga världen i stort att deras ansträngningar, långt från att vara inskränkta och själviska syftar till hela arbetarklassens frigörelse”. Men Marx menade inte att fackföreningarnas lokala kamp mot arbetsgivarna var oviktiga: det var en ”gerillakamp mellan arbete och kapital”, under vilken en bredare organisation och medvetenhet kunde utvecklas.²⁷ Marx uppmanade enträget de engelska fackföreningsaktivisterna att bilda ett självständigt politiskt parti och sluta att tjäna som det liberala partiets svans. Även om Marx underskattade reformismens slumrande styrka, så kan han inte hyst några som helst tvivel om att ett parti som bildades av de engelska fackföreningarna inledningsvis skulle ha varit reformistiskt. Marx var övertygad om att

25 Karl Marx, ”Lön, pris och profit”, citerat ur **Marx/Engels i urval**, op cit, s 169-170.

* Den engelska fackföreningsrörelsens ledande organ – öa.

26 Karl Marx, ”Inauguraladress för Internationella Arbetarassociationen”, i **Marx/Engels i urval**, op cit, s 195.

27 Karl Marx, ”Instructions for Delegates to the Geneva Congress”, **The First International and After**, London : Penguin, 1974, s 91-92.

den viktiga frågan var att det uppstod ett verkligt arbetarparti, och inte dess inledande politiska filosofi. En självständig proletär rörelse skulle kunna lära sig av sina egna erfarenheter på ett sätt som var uteslutet både för små socialistiska sekter och arbetarorganisationer som fortfarande stod under ett borgerligt partis förmyndarskap. Marx' uppfattning om ett proletärt parti kombinerade två viktiga delar. Partiet måste grunda sig på de erfarenheter och den organisation som hade smitts fram under kampen inom produktionen. Men det måste lära sig att ta upp alla både nationella och internationella frågor som berörde alla utsugna eller förtryckta grupper. För detta ändamål måste det utnyttja varje tillgänglig öppning för politiska aktioner, inklusive den borgerliga valprocessen.²⁸ I sin rapport till Internationalens kongress i Basel 1869 betonade Marx hur viktig den strejkvåg var som hade brutit ut i Europa, speciellt i Frankrike. Även där strejken misslyckades, som i Normandie, ”uppvägdes detta av dess moraliska effekter. Den värvade de normandiska bomullsarbetarna till den revolutionära arbetarmén, den gav upphov till fackföreningar”. I sin rapport pekade Marx på att arbetarkandidaternas framgångsrika deltagande i de allmänna valen senare hjälpte till att stimulera strejkrörelsen: ”Det enda märkliga med dessa strejker var deras plötsliga utbrott efter en tids skenbar stiltje, och den snabba följd i vilka de kom. Ändå var orsaken till allt detta enkel och påtaglig. Under valen hade arbetarna med framgång tagit ett nappatag med sina offentliga förtryckare, och efter valen ville de naturligtvis göra samma sak med sina privata förtryckare. Med andra ord hade valen väckt deras livsandar.”²⁹

Uppenbarligen föreställde sig Marx att den idealiska organisationsformen för arbetarrörelsen skulle övervinna den kapitalistiska uppdelningen mellan de ekonomiska och politiska områdena. Detta krävde att olika organisationsformer skulle samordna sina aktiviteter: fackföreningar, kooperativ, bildningsförbund, socialistiska förbund, arbetarnas politiska partier. Marx lade ner så mycket energi i Internationalen därför att denna kombinerade dessa olika delar så att det blev möjligt med en politisk utveckling. Internationalens olikartade politiska karaktär berodde på att den återspeglade den verkliga arbetarrörelsen. De kapitalistiska samhällsförhållandenas objektivt fientliga karaktär innebar att en verklig arbetarrörelse ständigt skulle utsättas för erfarenheter som den kunde lära sig av. I den nya inledning som Engels skrev till **Manifestet** 1888 förklarade han detta: ”Detta program [Internationalens]... författades av Marx... För den slutliga segern... förlitade sig Marx endast och allenast på arbetarklassens intellektuella utveckling, såsom den nödvändigt måste försiggå genom föreningen av aktion och diskussion. Händelserna och växlingarna i kampen mot kapitalet, nederlagen ännu mer än framgångarna, kunde icke annat än klarlägga för de kämpande otillräckligheten av deras hittillsvarande universalmedel och göra deras huvuden mottagligare för en grundlig insikt om de verkliga betingelserna för arbetarnas frigörelse.” Även om Marx gjorde taktiska eftergifter när han skrev Internationalens målförklaring, så kunde han säkerställa att den började med en rungande deklARATION om behovet av en självständig arbetarrörelse. I samma inledning förklarar Engels att ”vi redan på den tiden avgjort var av uppfattningen att ’arbetarnas frigörelse måste vara arbetarklassens eget verk’.”³⁰ Vid Internationalens grundande hade Marx en dyster syn på de existerande arbetarpartierna och socialistiska förbunden. Uppenbarligen hoppades han att de fackföreningar som var med i Internationalen skulle stimuleras av kontakterna med den och bli de främsta verktygen för arbetarklassens egen frigörelse. Som vi har sett stod en sådan förhoppning delvis i strid med hans ekonomiska analyser, som betonade att fackföreningarnas försvarsaktioner var både nödvändiga och effektiva. Även om de ekonomiska svängningarna skulle kunna påverka dem att anta mer övergripande politiska mål, så var de i första hand organisationer för att driva igenom ekonomiska eftergifter, och det var både källan till deras styrka och svagheter. Pariskommunen 1871 skulle hos Marx inskräpa behovet att den proletära rörelsen utvecklade sina egna

28 Angående utvecklingen av Marx' politiska teorier vid denna tid, se Angiolini Arru, **Class y Partido en la International**, Madrid 1974.

29 Karl Marx, ”Report to the Basel Congress”, **The First International and After**, s 105.

30 Friedrich Engels, ”Förord till den engelska upplagan av Kommunistiska Manifestet”, i **Kommunistiska Manifestet**, op cit, s 13, 14.

organisationsformer för att gripa och befästa makten.

Lärdomarna från Pariskommunen

Parismassornas uppror 1871 i efterdyningarna från det fransk-preussiska kriget var en avgörande händelse i utvecklingen av Marx' politiska teorier. I sitt förord till **Kommunistiska Manifestet** från 1872 skrev Marx, att även om de politiska principer som fanns i **Manifestet** allmänt sett var riktiga, så hade erfarenheterna från Pariskommunen – ”då proletariatet för första gången... innehade den politiska makten” – gjort det ”föråldrat” i åtminstone ett viktigt avseende. **Manifestet** hade inte givit någon detaljerad redogörelse för vilken politisk form den proletära revolutionen skulle anta och vilka konsekvenser den skulle få för den existerande statsapparaten. Kommunen gav en livfull demonstration av vad ”proletariatets diktatur” innebar. Framförallt hade den visat att ”arbetarklassen icke... helt enkelt [kan] ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna syftemål”.³¹

Ända från början av sin politiska bana hade Marx hyst en stark motvilja mot den statliga byråkratin, och han var kritisk mot den representativa statens politiska avskiljning. Han hade beskrivit byråkratin som att försvara ”särintressets *imaginära* allmänhet”. Det låg i den statliga byråkratin natur att höja sig över samhället: ”Byråkratin har i sin besittning statsväsendet, samhällets andliga väsen, det är dess *privata egendom*. Byråkratin allmänna ande är *hemligheten*, mysteriet, som inom den själv bevaras genom hierarkin... *Auktoriteten* är därför dess vetandes princip, och förgudandet av auktoriteten är dess övertygelse. Inom byråkratin själv blir emellertid *spiritualismen* till krass materialism, den passiva lydnadens materialism, auktoritetstrons materialism, *mekanismen* hos ett fixt formellt handlande, hos fixa grundsatser, åskådningar och sedvänjor. Vad gäller den enskilde byråkraten så blir statssyftet hans privatsyfte, till ett *jagande efter högre befattningar*, till *karriär-makeri*.” Men Marx framhåller att ”byråkratin [är] blott ’formalismen’ av ett innehåll som ligger utanför den själv.” Detta innehåll var egendomens särintressen. Marx' slutsats var: ”Byråkratin upphävande kan blott ske genom att allmänintresset *verkligen*... blir till särintresse.”³² Representativstatens politiska institutioner leder inte till detta, snarare avsöndras de från samhället till förmån för de dominerande särintressena: ”Skiljandet av den politiska staten från det borgerliga samhället framträder som de deputerades skiljande från sina mandatärer... De deputerade från det borgerliga samhället är ett samhälle, som inte står i förbindelser med sina kommittenter i form av ’instruktion’ eller uppdrag... De är kommitterade såsom representanter för de allmänna angelägenheterna, men de representerar verkligt särskilda angelägenheter.”³³ Marx kritiserade byråkratin och den representativa staten innan han insåg att arbetarklassen var den grundläggande revolutionära klassen. Denna sistnämnda upptäckt gjorde Marx samtidigt som han insåg att staten var en *våldsapparat* som måste störtas. Marx skisserade dessa två ståndpunkter för första gången i sin artikel om de schlesiska vävarnas revolt. Innan dess hade han kritiserat det politiska avskiljande som staten representerade: från och med då angrep han staten som ett verktyg för förtryck, som i och med det *koncentrerade* de samhällsliga förhållandena.

I ”Pariskommunen”, generalrådets manifest som Marx skrev som svar på undertryckandet av Kommunen, pekar han för första gången på de grundläggande drag som en arbetarstat kommer att få. Vart och ett av dessa drag uppstår ur behovet att störta den gamla statsmakten: ”Den centralise-

31 **Manifestet**, s 6. Genom att plocka ut det enda ordet ”föråldrat” ur sitt sammanhang lyckas Hunt, *op cit*, s 190, påskina att Marx avsåg sig ”många saker” i **Manifestet**.

32 Karl Marx, ”Till kritiken av den hegelska statsrätten”, **Filosofiska skrifter**, *op cit*, s 54, 55, 54, 56.

33 *Ibid.* För en intressant kommentar till detta stycke se Lucio Colletti, **Marxism och dialektik**, Lund : Rabén & Sjögren, 1979, s 84-137, i synnerhet s 106-125. Men Colletti gör misstaget att likställa den verkliga abstraktion av samhällsförhållandena som värdelagen leder till på det ekonomiska området med den koncentration av samhällsförhållandena som en given statsform skapar. Det senare är resultatet av att staten är en våldsorganisation, ett mycket viktigt fenomen som Colletti inte diskuterar.

rade statsmakten med dess allestädes närvarande organ - stående armé, polis, byråkrati, prästerskap, rättsväsen, organ som är skapade efter en systematisk och hierarkisk arbetsfördelningsplan". I kölvattnet på den kapitalistiska industrins utveckling och dess åtföljande klasskamp "erhöll statsmakten mer och mer karaktären av en offentlig makt för arbetarklassens undertryckande, ett instrument för klassherravälde. Efter varje revolution som betecknar ett framsteg för klasskampen framträder statsmaktens rent förtryckande karaktär allt klarare och klarare." Marx hävdade att den parlamentariska republiken hade spelat en avgörande roll för att stärka statsmakten, "för att bevisa för arbetarklassen att den 'sociala' republiken inte innebar någonting annat än att republiken stod för det sociala förtrycket". Eftersom statens förtryckarapparat var den borgerliga samhällsordningens stöttepelare – vare sig det var i form av en parlamentarisk republik eller ett bonapartistiskt kejsardöme – så måste en verklig arbetarrevolutions första uppgift bli att ta itu med den: "Kommunens första dekret gick därför ut på att avskaffa den stående hären och ersätta den med det beväpnade folket."³⁴

Kommunens politiska institutioner utgjorde ett kvalitativt framsteg till och med den mest demokratiska republik. "Kommunen bildades av de genom allmän rösträtt valda kommunalråden i de olika distrikten av Paris. De var ansvariga och kunde avsättas när som helst. Deras flertal bestod självfallet av arbetare eller erkända representanter för arbetarklassen. Kommunen skulle inte vara en parlamentarisk utan en arbetande korporation, verkställande och lagstiftande på samma gång... Räknat från kommunens medlemmar och nedåt måste de offentliga tjänsterna uträttas för *arbetarlön*... Medan det gällde att operera bort de enbart förtryckande organen från den gamla regeringsmakten, skulle dess berättigade funktioner fråntagas en makt, som gjorde anspråk på att stå över samhället, och återlämnas till samhällets ansvariga tjänstemän. I stället för att en gång vart tredje eller sjätte år avgöra, vilken medlem av den härskande klassen som skulle företräda och förtrampa folket, skulle den allmänna rösträtten tjäna det i kommuner organiserade folket på samma sätt som den individuella rösträtten tjänar varje annan arbetsgivare att till sitt företag välja ut arbetare, uppsyningsmän och bokhållare."³⁵

Med hjälp av Kommunen kunde arbetarklassen leda alla de klasser som hotades av kapitalet i ett angrepp mot den gamla samhällsordningen. "Kommunen hade fullkomligt rätt när den tillropade bönderna: 'Vår seger är ert hopp!'... Kommunen skulle ha befriat bonden från blodsskatten, skänkt honom en billig regering och förvandlat hans blodsugare, notarien, advokaten, rättstjänaren och andra juridiska vampyrer till avlönade kommunaltjänstemän, valda av bonden själv och ansvariga inför honom. Den skulle ha befriat honom från skogsvaktarens, gendarmens och prefektens godtyckliga herravälde. Den skulle ha ersatt prästens fördumningsverksamhet med skollärares upplysningsverksamhet." Detta var de "omedelbara välgärningar" som Kommunen erbjöd bönderna. Men Marx pekar även på att Kommunen skulle kunna avskriva böndernas skulder och erbjuda långsiktig ekonomisk räddning inför "konkurrensen från det kapitalistiska jordbruket." Kommunen hade också visat att arbetarklassen kunde vinna över mellanskikten till sin sida: "detta [var] den första revolution, i vilken arbetarklassen öppet erkändes som den enda klass som ännu var i stånd att prestera ett samhälleligt initiativ, och erkändes till och med av den stora massan av medelklassen i Paris".³⁶

Marx förklarar att de blygsamma sociala åtgärder som Kommunen lyckades genomföra under sin två månader långa existens, bara kunde "antydning i vilken en folkets regering med folkets stöd rör sig." Bland dess mest betydelsefulla planer fanns de som rörde utbildning och kultur: "Samtliga undervisningsanstalter öppnades kostnadsfritt för folket och rensades samtidigt från all inblandning från statens och kyrkans sida. Därmed hade inte endast skolbildningen gjorts tillgänglig för var och en, utan även vetenskapen själv hade befriats från de bojor, som klassfördomar och regeringsmakt lagt på den." Själv ansåg Marx att Kommunen borde ha vidtagit djärvare ekonomiska

34 Karl Marx, **Pariskommunen**, Stockholm : Arbetarkultur, 1969, s 63-64, 64-65, 65, 66-67.

35 *Ibid*, s 68-70.

36 *Ibid*, s 76-77, 77, 75.

och militära åtgärder – i synnerhet skulle den ha inlett en offensiv mot Versailles medan styrkeförhållandena var till dess fördel. Men oavsett vilka begränsningar Kommunens politik hade, så var dess största bedrift ”dess egen arbetsfyllda existens.” Till och med dess misstag var öppna för granskning och tillrättalägganden: ”Kommunen gjorde faktiskt inte anspråk på ofelbarhet, så som alla de gamla regeringarna utan undantag gör. Den publicerade alla tal och handlingar, den invigde allmänheten i alla sina ofullkomligheter.” Kommunen hade ett antal inkompetenta och otillräckliga ledare, inklusive ”överlevande från tidigare revolutioner”. ”De utgör ett oundvikligt ont. Med tiden skakar man dem av sig. Men kommunen fick aldrig tid till det.” Marx sammanfattar Kommunens innebörd på följande sätt: ”Den mångfald av tolkningar som kommunen utsattes för och den mångfald av intressen som fann sitt uttryck i den bevisar att den var en ytterst utvidgningsmöjlig politisk form, under det att alla föregående regeringsformer varit väsentligen undertryckande. Dess verkliga hemlighet var denna: den var väsentligen en *arbetarklassens regering*, resultatet av den produktiva klassens kamp mot den expropriande klassen, den äntligen upptäckta politiska formen, under vilken arbetets ekonomiska befrielse kunde fullbordas. Utan denna sista betingelse hade kommunförfattningen varit en omöjlighet och ett bedrägeri. Producenternas politiska herravälde kan inte existera jämsides med upprätthållandet av deras sociala slavställning.”³⁷

I ”Pariskommunen” gjorde Marx propaganda för Kommunen och belyste vad han ansåg vara dess mest betydelsefulla drag. Men samtidigt slog han oåterkalleligt och offentligt fast den marxistiska synen på proletariatets diktatur. Marx betonade Kommunens enorma möjligheter så starkt för att peka ut den sociala revolutionens framtida väg. Att bryta den kapitalistiska statens makt och krossa dess förtryckarapparat var en avgörande förutsättning för att på ett övergripande sätt expropriera borgarklassen. Vissa har betraktat Marx’ beskrivning av Kommunen som ett återskall av Rousseau och sina egna tidiga skrifter om staten. Således var inte Kommunens delegater samma sak som parlamentariska representanter, eftersom de ”när som helst [skulle] kunna ersättas och alltid vara bundna av sina väljares bestämda instruktioner.”³⁸ Dessutom kunde de ”särintressen” som återspeglades i Kommunen på samma gång leda en universell frigörelse. Men det vore missvisande att föreställa sig att de gamla filosofiska kritikerna nu bara hade upptäckt en aktiv historisk förkämpe. De nya samhällskrafter som återspeglades i proletariatet gjorde att det kunde skapa starka och effektiva former för politisk representation, och kontrollera ”samhällets ansvariga ombud”. De behövde inte frukta representation. För Rousseau och den unge Marx var alla former av representation ett falsarium och en abstraktion. För den mogna Marx måste arbetarklassens verkliga kollektiva natur finna ett kollektivt politiskt uttryck för att kunna behärska det moderna samhällets produktivkrafter. Eftersom arbetarklassen var de församhälleligade produktivkrafternas motor, hade den möjlighet att kontrollera de nödvändiga politiska abstraktionsformerna, av vilka Kommunen bara var en elementär och primitiv form. I det första utkastet till ”Pariskommunen” påpekar Marx: ”Precis som statsapparaten och parlamentarismen inte är de härskande klassernas verkliga liv, utan bara organiserade allmänna organ för deras makt, politiska garantier och former och uttryck för tingens gamla ordning, så är inte Kommunen arbetarklassens samhällseliga rörelse och därmed en allmän nydaning av mänskligheten, utan ett organiserat kampmedel. Kommunen avskaffar inte klasskampen... utan tillhandahåller det rationella medium genom vilket denna klasskamp kan genomgå sina olika faser på det mest förnuftiga och mänskliga sättet.”³⁹

37 *Ibid*, s 79, 68-69, 79, 81, 82, 72-73. Angående Marx’ privata funderingar kring Kommunen, se Marx/Engels, **Selected Correspondence**, Moskva 1955, s 261-265.

38 Karl Marx, **Pariskommunen**, op cit, s 69.

39 Karl Marx, ”First Draft of the Civil War in France”, i **The First International and After**, s 252-253. Colletti har utvecklat sin teori om förhållandet mellan Rousseau och Marx i **From Rousseau to Lenin**, London : NLB, 1972, speciellt i del 3 av detta arbete, liksom i den citerade inledningen till Marx’ **Early Writings** [i **Marxism och dialektik** – öa.]. Trots den kritik vi har riktat mot honom här, bör det sägas att Collettis diskussion innehåller mycket av värde, bland annat en värdefull kritik av Galvano Della Volpes behandling av Rousseau. I andra sammanhang har Colletti medgivit att hans försök att begränsa den marxistiska politiken till Rousseau var medvetet provokativt: se ”Politisk och filosofisk intervju med Lucio Colletti”, i **Marxism och dialektik**, s 13-51.

Under efterdyningarna till Kommunen var Marx helt medveten om att arbetarrörelsen måste utvecklas politiskt om kommunardernas kamp skulle återupptas och föras till ett framgångsrikt slut. Kommunen hade absolut visat konturerna till en arbetarstat. Men utifrån Marx beskrivningar av Kommunen finns det inget tvivel om att den behövde utveckla ett mer klarsynt socialt och ekonomiskt program. Under efterdyningarna till Kommunen lämnade de engelska fackföreningarna Internationalen, som hade varit måltavla för den härskande klassens hysteri över hela Europa. Återstoden av Internationalen slets sönder av dispyterna med anarkisterna angående behovet av ”politiska aktioner”. Marx var mer än någonsin övertygad om att arbetarrörelsen måste utveckla lämpliga politiska former. Om det hade funnits en starkare politisk ledning för Kommunen skulle den ha överlevt längre och ha utträttat mer. Anarkisterna var mot att arbetarrörelsen utvecklade öppna politiska partier, och förföll istället till revolutionära konspirationer. Bakunin gick mot Marx’ ledarskap inom Internationalen i namn av demokratin, men hans egna uppfattningar om den revolutionära organisationen tänkte sig inte någon som helst demokratisk struktur. På en del ställen bildade Bakunins företrädare faktiskt verkliga arbetarorganisationer, som Marx och Engels ignorerade till skada för sig själva. Men för det mesta ledde Bakunins konspiratoriska aktiviteter till fiasko och fantasier – eller ännu värre. Anarkisternas vägran att gå till ”politisk handling” fick också till resultat att de revolutionära organisationerna inte utvecklade äkta former för proletär representation. Det var förvisso ett drastiskt motgift mot reformismen, men som det visade sig inte något effektivt sådant.

Program och parti

När den tyska arbetarrörelsens två delar – lasalleanerna och halvmarxisterna – enades i Gotha 1875 och antog ett gemensamt program, tvingades Marx och Engels ännu en gång förklara själva kärnan i sin uppfattning om en revolutionär proletär politik. De hade konsekvent kämpat mot Lassalles inflytande. Denne hade skaffat sig ett stort antal anhängare bland de tyska arbetarna genom att fördärva **Manifestets** teorier med en anpassning till den preussiska staten och Bismarcks politik att ena Tyskland under preussisk ledning. Huvudpunkten i Lassalles agitation hade varit kravet på allmän rösträtt och kamp för arbetarkooperativ som finansierades av staten. Som motprestation om dessa krav genomfördes var Lasalle beredd att stöda Bismarcks politik. Så fort Marx insåg vart Lassalles politik ledde bröt han alla förbindelser med honom. Efter Lassalles död uppmanade Marx med framgång det lasalleanska partiets ledare att bilda en facklig organisation som skulle göra det möjligt för de tyska arbetarna att upptäcka sin egen styrka. Upprepade gånger framhöll Marx och Engels behovet att samordna den tyska rörelsens splittrade styrkor, och det är därför än mer anmärkningsvärt att de reagerade så kraftigt mot det program som antogs vid enandet.

Dessutom måste det erkännas att den marxistiska politiken verkligen omfattar en på lämpligt sätt omarbetad version av Rousseaus uppfattning om folkets herravälde: nämligen begreppet proletariatets diktatur. Som vi har sett innehåller Marx’ förklaring av detta begrepp en otvetydig betoning av proletariatets och dess allierades herravälde under den revolutionära processen. Proletariatets representanter eller delegater är underkastade massan av väljare, som med hjälp av de bundna mandaten behåller makten och rätten att återkalla sina delegater närhelst de så önskar. I sin i övrigt värdefulla studie av samhällskontraktet [Social Contract] har Althusser helt förbisett detta mycket viktiga bidrag från Rousseau. Det är sant att Rousseaus oförsonliga försvar av folkherraväldets omistliga karaktär står i klar motsättning till hans beredvillighet att tänka sig speciella och till och med diktatoriska åtgärder för att upprätthålla detta herravälde, som till exempel förbudet mot fraktioner och partier. Men Althusserns studie är i första hand ämnad att fastställa denna sortens ”motsägelser” hos demokraten från Genève (se Louis Althusser, **Politics and History**, London : NLB, 1972, s 113-160.) Icke marxistiska vetenskapsmän har givetvis insett det revolutionära innehållet i Rousseaus uppfattning om herravälde, och det trots dess motsägelsefulla drag: ”krossandet av den härskande makten beredde vägen för krossandet av alla sorts härskare, och utifrån folkförsamlingarnas permanenta och absoluta allsmäktighet, som avsatte den verkställande makten och regeringens hela domsrättsområde så fort de hade sammanträtt, utvecklade han hela sitt program för den permanenta revolutionen.” Otto von Gierke, **The development of political theory**, New York : Norton, cop. 1939, s 98. Den mest omfattande marxistiska genomgången av Rousseau är Valentino Gerratanas uppsats i **Ricerca di Storia del Marxismo**, Rom 1972, s 3-69.

De främsta orsakerna till att Marx och Engels gick mot Gothaprogrammet var att det inte intog någon revolutionär ståndpunkt gentemot staten, inte satte in de tyska arbetarnas kamp i ett internationalistiskt perspektiv, och inte grundade partiets strategi i den proletära klasskampen. Var och en av dessa brister hade sina rötter i den lassalleanska förvirring som fick Marx att skriva en av sina mest kortfattade och kategoriska redogörelser för sin politik. Gothaprogrammet sa att: ”*För att bana väg för lösandet av den sociala frågan* kräver tyska arbetarpartiet upprättandet av produktionskooperativ med statlig hjälp”. Marx’ svar lød så här: ”I stället för den existerande klasskampen sätter man en journalistfras: ’den sociala frågan’, för vars ’lösande’ man ’banar väg’. I stället för ur samhällets revolutionära omvandlingsprocess ’uppstår’ ’totalarbetets socialistiska organisation’ ur den ’statliga hjälp’ staten ger produktionskooperativen, vilka *den* - inte arbetarna - ’upprättar’. Det är Lassalles fantasi värdigt, att man med statliga lån likaväl skulle kunna bygga ett nytt samhälle som en ny järnväg!” Programmet ersatte också varje hänvisning till att det behövdes en proletariats revolutionära diktatur med en rad demokratiska krav som riktades till den existerande tyska staten. Dessutom var till och med dessa demokratiska krav halvhjärtade: ”Till och med vulgär-demokratin, som i den demokratiska republiken ser det tusenåriga riket och inte har någon aning om att klasskampen måste utkämpas definitivt just i denna det borgerliga samhällets sista statsform - t.o.m. den står ännu skyhögt över en dylik demokrati inom gränserna för det av polisen tillåtna och av logiken otillåtna... Hela programmet är emellertid, trots allt demokratiskt tingel-tangel, alltigenom förpestat av lassallesektens undersåtliga tro på staten, eller, vilket inte är bättre, av demokratisk vidskepelse, eller snarare är det en kompromiss mellan dessa båda, från socialismen lika avlägsna, slag av vidskepelse.”⁴⁰

I **Manifestet** hade Marx och Engels skrivit: ”Samfällid aktion, åtminstone av de civiliserade länderna, är en av de första betingelserna för proletariatets befrielse.”⁴¹ Den välkända uppmaningen ”Proletärer i alla länder, förena er!” hade alltid varit valspråk för deras politiska verksamhet. I öppningstalet till Internationalen hade Marx poängterat: ”Det förgångnas erfarenhet har visat, hur missaktningen av det brödraband som borde ena och elda alla arbetare i skilda länder att stå fasta vid varandras sida i alla strider för frigörelse, ständigt har bestraffat sig genom att deras splittrade försök samt och synnerligen har krossats.”⁴² Den internationalistiska praktik som Marx i detalj utformade i Internationalen uppmanade till ett principiellt motstånd mot de kapitalistiska staternas militarism och till stöd för de förtryckta folkens kamp. I sitt manifest till Pariskommunen anmärkte Marx hur viktigt det faktum var, att den hade tilldelat utländska revolutionärer ansvarsposter, och ”för att otvetydigt beteckna den nya historiska era som kommunen visste med sig att den inledde, rev kommunen... ned krigsärans kolossala symbol, Vendômekolonnen.”⁴³ Vid tiden för det fransk-preussiska kriget hade Marx’ tyska anhängare utmärkt sig genom att gå mot kriget, trots Bismarcks skickliga teaterspel och utbrottet av krigsfeber bland folket.

Marx ansåg att Gothaprogrammet fullständigt saknade en internationalistisk proletär anda: ”Och till vad reducerar tyska arbetarpartiet sin internationalism? Till medvetandet om att resultatet av dess strävan ’kommer att bli *den internationella folkförbrödringen*’ - en från det borgerliga Frihets- och Fredsförbundet lånad fras, avsedd att gå som ekvivalent för arbetarklassens internationella förbrödring i den gemensamma kampen mot de härskande klasserna och deras regeringar. Om den tyska arbetarklassens *internationella funktioner* alltså inte ett ord... I själva verket står programmets

40 Karl Marx, **Kritik av Gothaprogrammet**, op cit, s 36, 37, 42-44.

41 Marx/Engels, **Kommunistiska Manifestet**, s 51.

42 Karl Marx, ”Inauguraladress för Internationella arbetarassociationen”, i **Marx/Engels i urval**, op cit, s 195.

43 Karl Marx, **Pariskommunen**, op cit, s 79. Kommunen utsåg en av Marx’ ungerska anhängare, Leo Frankel, till arbetsminister. Marx avslutar ”18:e Brumaire” med att säga att Louis Bonapartes uppkomst skulle bli ödesdiger för Napoleonkulten: ”om kejsararmaten till slut hamnar på Louis Bonapartes axlar, kommer den tunga Napoleonstatyn att störta ner från Vendômepelelans topp.” (Marx, **Louis Bonapartes 18:e Brumaire**, op cit, s 168.) Störtandet av Vendômepelelaren, som Kommunen hade bestämt, genomfördes med hjälp av Gustave Courbet, som hade valts in i Kommunen. (Se Jack Lindsey, **Gustave Courbet : his life and art**, Somerset : Adams & Dart, 1973, kap 14.)

internationella bekännelse *ännu oändligt djupt* under frihandelspartiets. Också detta påstår att målet för dess strävan är 'den internationella folkförbrödringen'. Men det *gör* också något för att handeln skall bli internationell och nöjer sig ingalunda med medvetandet om – att alla folk driver handel hemma hos sig."⁴⁴

Vanligen hade Marx och Engels betraktat bildandet av en enad arbetarrörelse som något i sig själv gott och önskvärt. Men under kampen mot anarkisterna angående "politiska aktioner", och som ett resultat av Kommunen, hade de blivit mer uppmärksamma på frågan om att verkligen uttrycka och framställa den proletära politiken. Ett klart och sammanhängande program var av avgörande betydelse för att klart ange ett politiskt parti. I sin inledning till "Kritik av Gothaprogrammet" hävdade Marx, att om hans anhängare inte kunde övertala det Allmänna tyska arbetarförbundet (ADAV) att överge sina lasalleanska patentmediciner, så "borde man helt enkelt ha slutit en överenskommelse om aktion mot den gemensamma fienden."⁴⁵ Strax innan samgåendet i Tyskland hade Engels kommenterat det faktum att politiska meningsskiljaktigheter var oundvikliga och hälsosamma inom arbetarrörelsen: "Dessutom sade gamle Hegel en gång så här: 'Ett parti kan visa sin förmåga att segra genom att låta sig *splittras* utan att detta blir katastrofalt för partiet'. En arbetarrörelse måste genomgå många olika utvecklingsstadier; vid varje steg som tas finns det folk som stöts tillbaka och inte vill marschera med längre". När Engels senare tittade tillbaka på kampen mot Lassalles inflytande, anmärkte han: "Det förefaller som om arbetarpartierna i de större länderna *måste* vidareutvecklas genom inre stridigheter - i enlighet med den dialektiska utvecklingens allmänna lagar."⁴⁶

Även om de tyska socialdemokraterna med tiden mer och mer kom att betrakta sig själva som marxister, så var deras relationer till Marx och Engels ofta ansträngda. En typisk händelse som illustrerar frågan om proletär representation liksom behovet av intern kamp var diskussionen angående hur partiets parlamentsledamöter skulle uppträda och de principer som styrde redigeringen av partiets teoretiska tidskrift. Max Kayser, en av det socialdemokratiska partiets riksdagsledamöter, röstade 1879 för ett av Bismarcks skatteförslag. De andra ledamöterna hade givit honom tillstånd att göra detta, trots att det bröt mot partiets program. Den person som hade utsetts att redigera partiets teoretiska tidskrift angrep till partiledningens bestörtning öppet Kaysers handling. Partiledningen utsåg därför en tillsyningskommission som skulle granska tidskriftens innehåll. Dessa åtgärder irriterade Marx och Engels. Enligt deras uppfattning var det Kayser som hade begått det verkliga disciplinbrottet, och tidskriftsredaktören Hirschs reaktion var fullkomligt berättigad och nödvändig. De frågade: "har den tyska socialdemokratin i själva verket smittats av den parlamentariska sjukan och tror att med folkets val den helige ande har utgjutits över de valda och förvandlat fraktions-sammanträden till ofelbara koncilier och fraktionsbeslut till oantastbara dogmer?" Så vad Marx och Engels anbelangar valdes inte partiets parlamentsledamöter i egenskap av personer, utan som företrädare för partiets program. Till skillnad från andra representanter i parlamentet hade de bundna mandat, formella instruktioner som förkroppsligades i partiets program. Arbetarpartiet skulle ha en proletär demokrati, i motsats till den främmande klass' makt som förkroppsligades i det borgerliga parlamentets abstrakta politiska mekanismer. De socialdemokratiska ledamöterna hade fullständiga politiska rättigheter – men som medlemmar i partiet precis som alla andra, och inte på grund av att de var ledamöter. Marx och Engels ansåg att Hirschs kritiska ståndpunkt var exemplarisk, och de angrep den redaktionskommitté som partiledningen hade utsett för att den försökte strypa en fullkomligt hälsosam och nödvändig diskussion i partiet angående parlamentsledamöternas skandalösa uppträdande: "man hänger sig i Zürich redan så till den grad åt känslan av byråkratisk maktfullkomlighet, att man i fråga om detta senare brev av Hirsch redan gör anspråk på den nya befogenheten att

44 Marx, **Kritik av Gothaprogrammet**, op cit, s 32-33. En livfull skildring av Lassalles politiska idéer och verksamhet finns i Theodore S Hamerows, **The social foundations of German unification 1858-1871**, Princeton, N.J., 1969, kap 6.

45 Marx, **Kritik av Gothaprogrammet**, op cit, s 14. Även Engels skrev ett viktigt brev om Gothaprogrammet: Engels till Bebel, 18-25 mars 1875, i Marx/Engels, **Brev i urval**, Stockholm : Gidlund, 1972, s 129-135.

46 Engels till Bebel, 20 juni 1873, och Engels till Bernstein, 20 oktober 1882, i *ibid*, s 127, 258.

avgöra intagandet av artiklar. Redaktionskommittén är redan en *censur*kommitté.”⁴⁷

Den nybildade ”redaktionskommitténs” inställning stötte på våldsamt motstånd från Marx och Engels både på grund av det politiska innehållet i dess förslag och dess byråkratiska metoder. Redaktionskommittén hade uppgivit att den var mot ”en industriarbetarnas ensidiga intressekamp” och ville att partiet skulle bli en organisation för ”alla ärliga demokrater... och *i vars spets* de oavhängiga företrädarna för vetenskapen och *alla av äkta människokärlek uppfyllda* män skulle marschera”. De prisade partiets ansträngningar att avvisa ”den våldsamma, blodiga revolutionens väg” och istället eftersträva ”laglighetens, d.v.s. *reformernas* väg”. Marx och Engels blev rasande över det skrämiga förkastandet av klasskampen som redaktionskommittén förespråkade: i sitt angrepp av detta underströk de än en gång sitt grundläggande axiom att den verkliga källan till all proletär politik utgjordes av klasskampens elementära kraft. De sammanfattade redaktionskommitténs argument så här: ”Alltså, om 500.000-600.000 socialdemokratiska väljare, 1/10 till 1/8 av den samlade väljarkåren, därtill utspridda över hela landet, är så förnuftiga att de inte ränner huvudet i väggen och försöker sig på en ’blodig revolution’ en mot tio, så visar detta, att de också för all framtid *förbjuder sig* att utnyttja en våldsam yttre händelse, en därav framkallad revolutionär oro, ja, en av folket tillkämpad *seger* i en på så sätt uppkommen sammanstötning! Om Berlin ännu en gång skulle visa sig så obildat, att det åstadkom ett nytt 18 mars [1848], så måste socialdemokraterna i stället för att delta i kampen som ’barrikadsugna drumlar’ (s. 88) tvärtom ’slå in på laglighetens väg’, dämpa upproret, röja undan barrikaderna och, om så krävs, tillsammans med den förträffliga hären marschera mot de ensidiga, råa och obildade massorna. Eller om herrarna säger, att så har de inte menat, vad har de då menat?”⁴⁸

Enligt Marx’ och Engels’ åsikt borde partiet förbereda sig själva och sina anhängare för en sådan explosion av folkligt uppror som hade utlösts av någon ”yttre händelse” (krig, en kris för den existerande samhällsordningen, etc). I all sin offentliga agitation, även i riksdagen, borde det ständigt föra fram krav och förslag vars syfte var att stimulera den utomparlamentariska rörelsens organisering och kampförmåga och avslöja det kapitalistiska systemets ruttna funktionssätt. I motsats till detta ville redaktionskommittén begränsa partiets agitation till vissa ”omedelbara mål” som kunde accepteras av den härskande makten. Som Marx och Engels uttryckte det: ”Programmet skall inte *uppges* utan endast *uppskjutas* - på obestämd tid. Man antar det, men egentligen inte för sig själv och för sin egen livstid utan postumt, som ett arvegods för barn och barnbarn. Under tiden inriktar man ’hela sin kraft och energi’ på allehanda futiliteter och på att sätta lappar här och var på den kapitalistiska samhällsordningen, så att det ändå skall se ut som om något skedde utan att bourgeoisien samtidigt blir förskräckt. Tacka vet jag då kommunisten Miquel, som bekräftar sin orubbliga övertygelse om det kapitalistiska samhällets ofrånkomliga fall inom några hundra år genom att grundligt bedra det och redligen göra sitt för kraschen 1873 och som därmed *verkligen* gör något för sammanbrottet av den bestående ordningen.”⁴⁹

Marx och Engels avslutar med eftertryck: ”Vi kan alltså inte slå följe med folk som öppet förklarar att arbetarna är för obildade för att kunna befria sig själva utan först uppifrån måste befrias genom filantropiska stor- och småborgare.” De påpekar: ”Om herrarna konstituerar sig som socialdemokratiskt småborgarparti är de i sin fulla rätt. Då skulle man kunna förhandla med dem, ingå

47 Marx/Engels, ”Cirkulärbrev till Bebel, Liebknecht, Bracke, m fl”, i **Marx/Engels i urval**, op cit, s 203, 200.

48 *Ibid*, s 205-208.

49 *Ibid*, s 209. Den 16 december 1879 skrev Engels till Bebel: ”världshistorien har sin gång oavsett dessa visa och moderata brackor. I Ryssland måste saker och ting komma till ett avgörande inom några månader. Antingen störtas absolutismen, och efter detta fall av reaktionens reservlager kommer en annorlunda atmosfär att genast genomtränga Europa. Eller så kommer ett krig att utbryta i Europa, vilket kommer att begrava det *nuvarande* tyska partiet under varje folks oundvikliga kamp för sin nationella existens. Ett sådant krig vore den största olycka för oss, det kan slunga tillbaka rörelsen 20 år. Men det nya parti som på något sätt slutligen måste uppstå skulle i samtliga europeiska länder vara befriat från en mängd tvivel och futtigheter som nu hämmar rörelsen överallt.” (Marx/Engels, **Selected Works**, s 331.)

kartell etc.”⁵⁰ Marx och Engels betonade alltid att arbetarrörelsen gemensamt skulle försöka anamma det bästa i den borgerliga vetenskapen och kulturen. Enskilda borgerliga intellektuella skulle vara välkomna i arbetarrörelsen, och de kunde ”tillföra den bildningselement”. Men dessa överlöpare från den härskande klassen kunde bara ge ett verkligt äkta bidrag om de accepterade att arbetarklassen skulle befria sig själv. Marx och Engels underskattade förvisso inte sina egna teoretiska bidrag till arbetarrörelsen, och det var utan tvivel deras privilegierade kulturella bakgrund som gjorde dessa bidrag möjliga. Men från och med 1840-talet försökte de verkligen studera och lära sig från den verkliga, historiska proletära rörelsen och dess erfarenheter av klasskamp: de schlesiska vävarna, chartisterna, revolutionerna 1848 och deras efterverkningar, självständighetsrörelsen på Irland, de engelska fackföreningarnas utveckling, Kommunen, de första arbetarpartiernas erfarenheter. Till en början var deras politik mycket schematisk och ofta en annan än deras senare politiska ståndpunkter (till exempel i frågan om kolonialismen). Men i det stora hela grundade de sig verkligen på arbetarrörelsens verkliga utveckling, och de försökte inte tvinga på den någon egen patentmedicin eller utopi. Vartefter deras analys av den borgerliga samhällsordningen blev mer genomarbetad så blev även deras politiska uppfattningar det. De var för en taktik som skulle utveckla arbetarrörelsen till ledare för den väldiga majoritetens medvetet självständiga rörelse. De var övertygade om att arbetarrörelsen kunde kontrollera de politiska strukturer som krävdes för att krossa den borgerliga samhällsordningen. De stod fast vid att den avgörande högsta makten hörde arbetarrörelsen till i dess kamp mot den rådande samhällsordningen.

Men den politiska teori som Marx och Engels utvecklade var i flera avseenden ofullständig. Från mitten av 1840-talet och framåt var de i allmänhet fientligt inställda till de flesta yttringar av nationalism. Deras underlåtenhet att analysera den kapitalistiska expansionens internationella dimension, de första kapitalistiska makternas imperialism, medförde att de inte förutsåg hur viktiga de nationella befrielseströrelserna skulle bli. Det betydde också att de inte förutsåg den våldsamma ekonomiska och militära rivalitet som skulle komma att utvecklas mellan de stora imperialistmakterna. I sina skrifter om Frankrike hade Marx analyserat militarismen och en stark förtryckarapparat som ett resultat av det franska samhällets efterblivenhet i jämförelse med England eller USA. Han såg bonapartismen som den borgerliga demokratins antites. Men inom kort skulle Storbritannien och USA utveckla ett byråkratiskt militärkomplex som var åtminstone lika stort som Frankrikes. Under tiden skulle Frankrike anta ett borgerligt parlamentariskt system som liknade det som fanns i de anglosaxiska länderna. Till och med Tyskland och Italien skulle anamma parlamentariska former, om än på ett mindre stabilt sätt. I sina tidiga skrifter om Frankrike hade Marx bestämt hävdad att det var praktiskt omöjligt med en parlamentarisk republik ”med samhällsinstitutioner” efter modell från februari 1848. Utifrån den ekonomiska utvecklingen i Frankrike på den tiden hade han rätt. Men vid tiden för Marx’ död började de första kapitalistiska länderna upptäcka att de inte bara hade råd med sociala och ekonomiska reformer, utan också att dessa reformer var ett bekvämt sätt att skaffa sig en mer bildad och nöjd arbetskraft. Den ursprungliga kapitalackumuleringen hade i dessa länder till stor del hjälpts fram av olika sorters kolonial plundring. Användandet av vetenskapen inom industrin och framväxten av en mer utvecklad och differentierad ekonomi hade ökat samhällets arbetsproduktivitet avsevärt. På denna grundval var det ingalunda omöjligt med en parlamentarisk republik med ”samhällsinstitutioner”. Det var dessa förhållanden som skulle komma att forma arbetarrörelsen under åren innan Första världskriget. Men de skulle också åtföljas av mer avancerade former för proletär klasskamp än Marx och Engels någonsin hade bevittnat – ett industriproletariats förstklassiga handlingar.

I en av sina sista större politiska texter, ”Inledning till Marx’ ’Klasstriderna i Frankrike 1848-50’”, blickade Engels tillbaka på den politiska bana som han och Marx hade följt. Han medgav att den majoritetsrevolution som de hade arbetat för inte hade varit historiskt möjlig 1848, men han vidhöll att kapitalismens senare utveckling, med dess ”revolutioner ovanifrån” och kraftiga utbredning av

⁵⁰ Marx/Engels, ”Cirkulärbrev”, op cit, s 212.

den kapitalistiska industrin, nu hade ställt den på dagordningen. ”Överrumplingarnas tid är förbi, och revolutioner genomföres inte numera av små medvetna minoriteter i spetsen för stora, omedvetna massor. När det gäller en fullständig omgestaltning av samhällets organisation, måste massorna själva vara med, måste de själva redan ha fattat vad det rör sig om och vad de vågar liv och blod för.” I denna text hävdar Engels bestämt att utbredningen av de borgerligt-demokratiska formerna ger arbetarpartierna en fantastisk möjlighet: ”Redan ’Kommunistiska manifestet’ hade proklamerat kampen för allmän rösträtt, för demokrati, såsom en av det stridande proletariatets främsta och viktigaste uppgifter”. Engels pekade på att valagitationen gav ett mått på hur starkt arbetarpartiet var, och ”ett ojämförligt medel att komma i kontakt med folkmassorna, där de ännu står oss fjärran, att tvinga alla partier att inför allt folket försvara sina åsikter och handlingar mot våra angrepp. Dessutom har våra representanter i riksdagen fått en tribun, från vilken de kunnat tala med en helt annan auktoritet och frihet till sina motståndare i parlamentet liksom till massorna utanför än i pressen och på mötena.” Engels’ text har ibland betraktats som ett tecken på en begynnande reformism. Den skrevs för laglig publicering i Tyskland och är därför försiktig i sina formuleringar – om än inte tillräckligt försiktig för de socialdemokratiska ledarna, som plockade bort många anspelningar på att arbetarpartiet behövde vara väl förberett för ett framtida styrkeprov mellan sig själv och staten. Men samtliga argument i ”Inledningen” slår fast att man ska utnyttja vartenda lagligt medel för att öka arbetarmassornas förmåga att ta ödet i sina egna händer och säkerställa att den slutliga konfrontationen mellan arbetarna och den härskande makten skulle få ett framgångsrikt resultat. Engels glömde förvisso inte att staten i grund och botten var en maktorganisation som försvarade de besuttna klassernas intressen. Han varnade för att borgarklassen skulle bryta med sina egna konstitutionella former om dessa hotade deras egendom. Han förutsåg också att nästa krig som kapitalismen höll på att förbereda bara kunde bli ”ett världskrig av fruktansvärd ohygglighet och med absolut oberäknelig utgång.” Det sista stycket i denna text gör en jämförelse med den tidiga kristna kyrkans roll i det romerska imperiet för att förespråka socialdemokratisk agitation inom armén. Han pekar på att de tidiga kristna vid denna tidpunkt var ”ett farligt omstörtningparti” som genomförde både ”verksamheter i det fördolda” och öppen agitation, inklusive bland de kejsarliga trupperna. Han tillkännager att detta omstörtningparti slutligen tvingades besvara förföljelserna med att ”sätta eld på kejsarens palats i Nikomedia medan han var där.” Oavsett vilka begränsningar dessa knep för att komma förbi censuren sätter upp så är Engels’ språk klart nog, och budskapet är inte reformistiskt.⁵¹

Orsaken till att vissa av Marx’ och Engels’ senare uttalanden kunde ges en reformistisk tolkning är att de aldrig fick leva och se en modern arbetarklass’ första landsomfattande aktioner. Som vi har sett gav de ett positivt gensvar på Kommunen – men det var fortfarande en revolt som i huvudsak bars upp av hantverkare, gesäller och småborgare. Under Marx’ och Engels’ liv ägde det aldrig rum någon landsomfattande generalstrejk i Europa, och inte heller fanns det någon utbredd rörelse av fabriksokupationer. 1900-talets sovjeter och arbetarråd skulle innebära ett framsteg jämfört med Kommunen, eftersom de hade denna starkare klassgrund. Utan erfarenheter av sådana proletära uppror kunde inte Marx och Engels fullborda sin teori om den proletära revolutionen, även om de klart kunde skilja den från blanquism och ”demokratisk tro på mirakel”. Uppgiften att utveckla deras teori föll på de revolutionära marxister som drog lärdom av 1905 och 1917.⁵² Men som vi har

51 Friedrich Engels, ”Inledning till Marx ’Klasstriderna i Frankrike 1848-50’”, hör citerat ur **Marx/Engels i urval**, op cit, s 235, 230, 231, 229, 238, 239.

52 Den vändpunkt som 1905 års ryska revolution innebar diskuteras av Norman Geras i **The legacy of Rosa Luxemburg**, London : NLB, 1976, speciellt kapitel 2 och 3, och i Marcel Liebman, **Lenins leninism**, på marxistarkiv.se. Som båda författarna påpekar, så fick inte den fulla innebörden en tillräcklig återspeglning i bolsjevikernas teori. **Stat och revolution** upprepade och utvecklade på ett kraftfullt sätt argumenten i Marx’ skrifter om Kommunen, men den analyserade inte sovjeternas exakta funktionssätt. Således hade inte Lenin något att säga om förhållandet mellan sovjeterna och de partier som verkade inom dem. Om man bara tittar på detta verk är det av detta skäl möjligt att framställa Lenin som en lärjunge till Rousseau. Den första skrift som tog upp problemet med förhållandena mellan sovjeterna och partiet var Trotskijs **Den föräddade revolutionen**, på marxistarkiv.se, s 114 ff. I detta stycke förklarar

försökt visa började inte de som kom efter Marx och Engels från noll när det gällde att formulera en proletär strategi och taktik. De hade inte bara tillgång till en filosofisk uppfattning, en metod för att analysera samhället eller en ekonomisk lära. De hade också element till en revolutionär politisk teori som utgick från den moderna arbetarrörelsens förmåga.

Trotskij i detalj behovet av flerpartisystem och fri politisk konkurrens inom sovjeterna.